

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

(повне найменування вищого навчального закладу)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

(назва факультету)

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й.Б. Шада

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

**Тема: «ПРОБЛЕМАТИКА ПОНЯТТЯ ЕМАНСИПАЦІЇ ТА СУЧАСНИЙ
ЗАХІДНИЙ ФЕМІНІЗМ»**

Виконала: студентка IV курсу

група ОФЄ - 42

Спеціальність: 033 Філософія
(шифр, назва спеціальності)

Освітня програма: Європейські студії

Кучерова Є. В.

Керівник Ільїн І. В.

Рецензент Карпіцький М. М.

Підсумкова оцінка: за національною шкалою:

кількість балів: _____

Підпис керівника _____

Кваліфікаційну роботу захищено на засіданні Екзаменаційної комісії

Протокол № _____ від « _____ » червня 2025 р.

Голова Екзаменаційної комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2025 рік

АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі досліджується проблематика поняття емансипації, яка має вирішальне значення для розуміння сучасних гендерних, політичних та ідентичних трансформацій. Актуальність теми зумовлена тим, що емансипація сьогодні виходить за рамки класової боротьби, охоплюючи національні, расові, індивідуальні аспекти свободи та рівності. Особливу увагу приділено впливу глобалізації та цифрових технологій на процеси звільнення та формування нових форм залежності і контролю. У межах роботи здійснено аналіз проблематики поняття емансипації в контексті сучасного західного фемінізму, зокрема розглянуто, як ідеї звільнення вплинули на розвиток феміністичних течій та рухів, а також з якими парадоксами стикається емансипація та фемінізм у XXI столітті.

Метою роботи є аналіз сучасного розуміння проблематики поняття емансипації у різних аспектах суспільного життя, а також розвиток сучасного західного фемінізму, основні проблеми під впливом нових технологій в світі.

Для досягнення поставленої мети було виконано наступні **завдання**:

1) розглянути еволюцію поняття емансипації, зосереджуючись на ключових історичних подіях та впливових мислителях, які сформували його значення у соціальному, політичному та гендерному контекстах; 2) проаналізувати і піддати оцінці ключові концепції та рухи сучасного західного фемінізму. Розглянути праці сучасних філософинь, які займались проблематикою даної теми; 3) дослідити сучасні виклики емансипаційних процесів у контексті гендерної нерівності, соціальних бар'єрів, політичних та культурних аспектів у межах феміністичних течій Глобального Півдня; 4) дослідити проблематику поняття емансипації в контексті цифрових технологій та феміністичного руху.

Об'єктом дослідження – є процеси емансипації та формування сучасного західного фемінізму в контексті соціальних, культурних та політичних змін.

Предметом дослідження – є специфічні аспекти сучасного західного фемінізму, що відображають проблематику емансипації, зокрема в питаннях гендерної нерівності, індивідуальної свободи, соціальних бар'єрів та культурної ідентичності.

У роботі використано біографічний, історико-філософський, інтерсекційний **методи.**

Результати дослідження: Отримані в роботі результати можуть допомогти глибше дізнатися про проблематику поняття емансипації та сучасний західний фемінізм. Саме ці течії сприяють більшому розумінню трансформаційних процесів у сфері гендерної нерівності, прав людини, соціальної справедливості та ідентичності в умовах глобалізації та впливу цифрових технологій.

Структура роботи: Дипломна робота загальним обсягом 51 сторінка складається зі вступу, трьох розділів (у тому числі 9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (48 найменувань, із них 27 – іноземними мовами).

Ключові слова: емансипація, фемінізм, рівність, свобода, дискримінація, права жінок, ЛГБТК, гендерна нерівність.

ABSTRACT

The qualification paper explores the concept of emancipation, which is crucial for understanding contemporary gender, political and identity transformations. The relevance of the topic is due to the fact that emancipation today goes beyond the class struggle, encompassing national, racial, and individual aspects of freedom and equality. Particular attention is paid to the impact of globalisation and digital technologies on the processes of emancipation and the formation of new forms of dependence and control. The paper analyses the concept of emancipation in the context of contemporary Western feminism, in particular, how the ideas of liberation have influenced the development of feminist movements and movements, as well as the paradoxes faced by emancipation and feminism in the twenty-first century.

The aim of the study is to analyse the current understanding of the concept of emancipation in various aspects of social life, as well as the development of modern Western feminism, and the main problems under the influence of new technologies in the world.

To achieve this goal, the following **tasks** were performed:

1) to examine the evolution of the concept of emancipation, focusing on key historical events and influential thinkers who have shaped its meaning in social, political and gender contexts; 2) to analyse and evaluate key concepts and movements of contemporary Western feminism. To examine the works of contemporary philosophers who have dealt with the issues of this topic; 3) to explore the current challenges of emancipatory processes in the context of gender inequality, social barriers, political and cultural aspects within feminist movements in the Global South; 4) to explore the concept of emancipation in the context of digital technologies and the feminist movement.

The object of the study is the processes of emancipation and the formation of modern Western feminism in the context of social, cultural and political changes.

The subject of the study is specific aspects of contemporary Western feminism that reflect the issues of emancipation, in particular in the issues of gender inequality, individual freedom, social barriers and cultural identity.

The study uses biographical, historical and philosophical, and intersectional methods.

The results of the study: The results obtained in this paper can help to learn more about the issues of the concept of emancipation and contemporary Western feminism. These trends contribute to a greater understanding of the transformational processes in the field of gender inequality, human rights, social justice and identity in the context of globalisation and the impact of digital technologies.

Structure of the work: The diploma project with a total volume of 51 pages consists of an introduction, three chapters (including 9 subsections), conclusions, a list of references (48 titles, of which 27 are in foreign languages).

Keywords: *emancipation, feminism, equality, freedom, discrimination, women's rights, LGBTQ, gender inequality.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ «ЕМАНСИПАЦІЯ».....	6
1.1. Розвиток поняття «емансипації» в західній філософії.....	6
1.2. Теоретичні підходи до емансипації: філософські, соціологічні та феміністичні концепції.....	8
1.3. Критичне осмислення емансипації в сучасній філософії: Азманова, Краузе, Лаклау.....	12
Висновки до розділу 1.....	16
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ ЗАХІДНИЙ ФЕМІНІЗМ ЯК ЕМАНСИПАЦІЙНИЙ РУХ..	17
2.1. Зародження поняття «фемінізм» та його розвиток в західній філософії.....	17
2.2. Еволюція західного фемінізму у ХХІ столітті.....	23
2.3. Внесок українських філософинь у розвиток сучасного фемінізму.....	27
Висновки до розділу 2.....	31
РОЗДІЛ 3. ЕМАНСИПАЦІЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ: ФЕМІНІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА ВИКЛИКИ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	32
3.1. Альтернативні феміністичні перспективи: африканський, ісламський та індійський фемінізм.....	32
3.2. Вплив цифрових технологій на індивідуальну свободу та емансипацію.....	39
3.3. Парадокс емансипації: чи можлива емансипація після рівності?.....	41
Висновки до розділу 3.....	45
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сьогоднішній день проблематика поняття емансипації продовжує залишатись однією з центральних гендерних, соціальних, політичних та культурних викликів. У сучасному світі емансипація стосується не тільки класових питань, але й національних та расових аспектів. Вона охоплює прагнення країн до незалежності після колоніальних періодів та збереження культурної ідентичності в умовах глобалізації. Також, ще однією проблематикою сучасної емансипації є аспекти індивідуальної свободи в умовах сучасного технологічного суспільства. Тобто розвиток цифрових технологій відкриває можливості, але породжує нові форми залежності та контролю. Наприклад, можна зазначити, що для філософа Ернеста Лаклау, емансипація розглядалася як парадоксальне явище. Фахівці та фахівчині, які розглядали проблематику поняття емансипації, були: Альбена Азманова, Шерон Р. Краузе, Ернесто Лаклау та Айрес Маріон Янг.

Окремим аспектом є проблематика емансипації гендерної рівності. Дослідження проблематики поняття емансипації саме у контексті сучасного західного фемінізму дозволяє зрозуміти, як соціальні та культурні процеси впливають на розвиток гендерної рівності в різних прошарках суспільства. Також, аналіз феміністичних рухів допоможе осмислити сучасні виклики, з якими стикається суспільство на шляху до досягнення рівності. Дослідженням займалося зовсім небагато фахівчинь, серед яких можна виділити Джудіт Балтер, Ненсі Фрейзер, Белл Гукс, Розі Брайдотті та Чимаманда Нгозі Адічіє. Серед вітчизняних фахівчинь, які досліджували цю тему, можна виокремити Тамару Марценюк, Галину Ярманову та Марію Маєрчик.

Ступінь вивченості теми. Упродовж останніх років поняття емансипації та фемінізму стали одним із ключових напрямків сучасних досліджень. Ці течії розглядаються не тільки як історичні рухи, а й як глибокі соціокультурні процеси, які переосмислюються та набувають нових значень разом з суспільством. Сучасні дослідження базуються на розвитку цих течій, щоб привертати увагу суспільства до досягнення рівності.

Мета та завдання дослідження. *Мета* дипломної роботи полягає у аналізі сучасного розуміння проблематики поняття емансипації у різних аспектах суспільного життя, а також розвиток сучасного західного фемінізму, основні проблеми та рухи під впливом нових технологій в світі.

Процес досягнення цієї мети вимагає від нас визначення та вирішення певного переліку завдань:

1. Розглянути еволюцію поняття емансипації, зосереджуючись на ключових історичних подіях та впливових мислителях, які сформували його значення у соціальному, політичному та гендерному контекстах.
2. Проаналізувати і піддати оцінці ключові концепції та рухи сучасного західного фемінізму. Розглянути праці сучасних філософів, які займались проблематикою даної теми.
3. Дослідити сучасні виклики емансипаційних процесів у контексті гендерної нерівності, соціальних бар'єрів, політичних та культурних аспектів у межах феміністичних течій Глобального Півдня.
4. Дослідити проблематику поняття емансипації в контексті цифрових технологій та феміністичного руху.

Об'єкт дослідження – є процеси емансипації та формування сучасного західного фемінізму в контексті соціальних, культурних та політичних змін.

Предмет дослідження – є специфічні аспекти сучасного західного фемінізму, що відображають проблематику емансипації, зокрема в питаннях гендерної нерівності, індивідуальної свободи, соціальних бар'єрів та культурної ідентичності.

Методи дослідження. Досягнення мети кваліфікаційної дипломної роботи передбачає використання загальнонаукових методів дослідження: аналіз, порівняння, спостереження та узагальнення. Зокрема, для вирішення вищезазначених завдань необхідно додатково вдаватися до використання наступних методів:

- *історико-філософський метод* (використовується для аналізу ідей понять емансипації та фемінізму від доби Просвітництва до сучасності);
- *біографічний метод* (використовується для аналізу особливостей філософів та їх робіт);

- *інтерсекційний метод* (використовується для аналізу взаємодії статі, раси, ідентичності та класу).

Наукова новизна дослідження полягає у спробі переосмислення класичного поняття емансипації в контексті сучасного західного феміністичного дискурсу, що враховує нові виклики у суспільстві. В межах дипломного дослідження також проаналізовано альтернативні феміністичні течії та вплив цифрових технологій на індивідуальну свободу людини. Здійснено критичний аналіз феміністичної концепції на основі емансипації як процесу, що охоплює не тільки боротьбу за права, а також вплив на культурні та технологічні аспекти.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані в роботі результати можуть допомогти глибше дізнатися про проблематику поняття емансипації та сучасний західний фемінізм. Саме ці течії сприяють більшому розумінню трансформаційних процесів у сфері гендерної нерівності, прав людини, соціальної справедливості та ідентичності в умовах глобалізації та впливу цифрових технологій.

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна дипломна робота загальним обсягом 51 сторінка складається зі вступу, трьох розділів (у тому числі 9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (48 найменувань, із них 27 – іноземними мовами).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ «ЕМАНСИПАЦІЯ»

У цьому розділі роботи розглядається процес емансипації, який зароджується ще з часів античності та проходить весь історичний шлях, видозмінюючись до нашої сучасності. В основному процес звільнення був пов'язаний з такими темами як: політика, економіка, культура, соціологія та екологія. Цей розділ роботи зосереджений на визначенні основних підходів, які так чи інакше стосувалися цього руху. Для початку потрібно визначити, що саме ми називаємо «емансипацією». Далі ми прослідкуємо за цим поняттям крізь історичні періоди та зрозуміємо, як воно відображалося у філософії різних мислителів. Також будемо досліджувати і аналізувати в чому полягає проблематика поняття емансипації та його парадоксальність.

1.1. Розвиток поняття «емансипації» в західній філософії

Поняття емансипації в західній культурі означає звільнення людини або групи людей від зовнішнього примусу, контролю влади або традиційних обмежень. Тобто, емансипація – це синонім до слів звільнення, свобода, рівність, автономія та справедливість. Від часів античності і до сучасності філософи досліджували, як людина може звільнитися від різних форм залежності. Сам термін має походження від латинського слова «*emancipare*», докладніше «*ex manus capere*», тобто «відривати від рук». Тому, щоб детальніше зрозуміти, що таке процес емансипації, потрібно почати його розглядати з періоду античності.

Себто, можна зазначити, що перші уявлення про емансипацію знайдені в працях саме античних мислителів, таких як Платон та Аристотель. Тому що саме вони розглядали свободу як моральний та політичний аспекти. Але тоді ідея емансипації не набула більш самостійного значення, оскільки суспільні відносини будувались на складній ієрархії. Так Платон у своїй «Державі» вважав, що саме ідеальна держава повинна керуватися філософами, а суспільство має бути чітко поділено на класи. І це означало, що повна емансипація громадян була неможливою, тому що для кращого функціонування суспільства кожен повинен виконувати свою задачу. Але в той же

час концепція «виходу з печери» там, де людина звільняється від ілюзій і здобуває істинне знання, можна розглядати як один із перших проявів емансипації [18, с. 209]. І саме це буде закладено в основі для процесу звільнення, яке потім розкриється у філософії епохи Просвітництва.

І ось в епоху Просвітництва поняття свободи й рівності є основним для філософії того часу. А такі мислителі як Жан-Жак Руссо, Іммануїл Кант та Джон Локк зосереджують увагу на важливості самостійності особистості. Можна зазначити, що кантівська концепція самостійності є однією із головних філософських аргументів емансипації. Себто, для Канта справжня свобода полягає в тому, щоб людина могла діяти відповідно до морального закону, який вона сама для себе встановлює. І у цьому сенсі емансипація постає як вихід людини із стану «незрілості», або як це ще називають «неповноліття», що саме відображає основну тезу епохи Просвітництва: «Май мужність користуватися власним розумом!» [7]. Також, і у філософії Жан-Жака Руссо можна віднайти поняття емансипації, і посилатися на відоме твердження, що «людина народжується вільною, і скрізь вона в кайданах» [45, с. 1028]. Ідея мислителя полягає у тому, що в своєму природному стані люди живуть у свободі, керуючись власними потребами та бажаннями. Але через розвиток цивілізації, ієрархії в суспільстві і державної влади призвели до нерівності та обмежень. І це створило такий конфлікт, в якому люди є частиною суспільства, але вони залишаються залежними від політичних та інших сфер, які ними керують. Це чудово демонструється у працях філософів XIX століття.

Тому саме у XIX столітті поняття емансипації відображається у працях Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, де воно транслює зовсім інший новий зміст. Філософи розглядають емансипацію як процес звільнення від соціального та економічного гноблення, що має здійснитися через саме зміну способу виробництва та усунення класового суспільства. Тобто, вони стверджували, що емансипація може бути досягнута тільки через «повалення» капіталістичної системи та встановлення безкласового суспільства, де людина буде вільною від економічної експлуатації [9, с. 22]. Взагалі концепція та ідеї Маркса вплинули на більшість соціальних рухів, зокрема, на боротьбу за права робітників та жінок. І це наштовхнуло наступних

мислителів на більш радикальні речі та висновки щодо звільнення жінок у суспільстві.

Так у ХХ столітті поняття емансипації розширюється завдяки феміністичним ідеям. Можна зазначити, що Сімона де Бовуар у своїй праці «Друга стаття» розглядає емансипацію як жіночу боротьбу з патріархальними структурами, які окреслюють жінку як «іншого» по відношенню до чоловіка. Філософія підкреслює, що справжня свобода можлива лише тільки через усвідомлення та подолання нав'язаних суспільством обмежень. Тому що саме суспільство, родина, релігія вказують жінці, що саме вона є гіршою за чоловіка і єдине, що залишається для неї це шлюб. І тому жінки й досі виборюють для себе свободу слова та дії [19].

Варто звернути увагу, що у сучасному світі поняття емансипації залишається досить актуальним саме в контексті боротьби за права людини, гендерної рівності, екологічного руху та цифрової свободи. Тобто розвиток цифрових технологій відкриває можливості, але породжує нові форми залежності та контролю. І тому емансипація продовжує розвиватися, набуваючи нових значень саме у відповідь на виклики глобалізації та змін у суспільних відносинах. Отже, розвиток поняття емансипації в західній філософії – це досить довгий та прогресивний процес, який демонструє прагнення людей до свободи, самореалізації та подолання різних обмежень, які заважають розвитку особистості.

1.2. Теоретичні підходи до емансипації: філософські, соціологічні та феміністичні концепції

Важливим питанням в рамках актуального дослідження також є філософські та соціологічні підходи до такого процесу як емансипація. Вони мають досить складне відношення, яке охоплює різні поняття: свобода та рівність, звільнення та автономія, і звісно, різні соціальні перетворення. Емансипація як явище проявляється в багатьох сферах нашого суспільного життя. Себто це і політика, і культура, і гендерні відносини, і цифрові технології. Відомо, що філософія та соціологія виокремили різні ставлення саме до розуміння емансипації, які демонструють зміну в нашому

суспільстві. І саме тому у цьому підрозділі буде розглянуто основні підходи до емансипації, такі як: ліберальний, марксистський, а також різні соціологічні теорії, які пояснюють вплив інституцій на процеси звільнення різних соціальних груп.

Першим ставленням до процесу емансипації, яке можна розглянути у філософському контексті, є ліберальний підхід. Тому що він наголошує на індивідуальних правах та рівності перед законом, а також на «фундаментальних принципах, які включають індивідуальні права (на життя, особисту свободу і власність)» [4, с. 5]. Можна зазначити, що одним із провідних мислителів цього напрямку був Джон Стюарт Мілль, і саме він у своїй праці «Поневолення жінок» акцентував увагу на ідеї про рівні права жінок. «Я вважаю, що неспроможність жінок у деяких справах використовують лише як привід для того, щоб тримати їх у покорі в домашньому житті; адже чоловічий загаль ще й досі не може навіть уявити свого життя з рівною собі істотою» [15, с. 414]. Філософ підкреслював, що соціальна нерівність є таким не природнім аспектом, який не має раціонального обґрунтування. Тобто, лібералізм ґрунтується на принципах свободи вибору, особливості людини та рівних можливостей для всіх верств населення.

Можна підкреслити, що критики ліберального підходу визначають, що ось така собі формальна рівність не гарантує тієї рівності, яка буває у реальному житті. Себто, соціальні, економічні та культурні аспекти вони продовжують ускладнювати сам процес емансипації. Саме так, наприклад, сучасний західний фемінізм наголошує, що є необхідність правових норм і що юридичні зміни мають відобразитися на соціальних змінах, які будуть забезпечувати справжню рівність.

Другим ставленням до емансипаційних змін, які можна розглянути, є марксистський підхід. Він демонструє цю течію через призму класової боротьби та економічної експлуатації. І як зазначалося вже раніше, Карл Маркс та Фрідріх Енгельс наголошували, що нерівність у суспільстві є результатом саме капіталістичних відносин, де правлячий клас буде привласнювати додаткову вартість, яка створена працею експлуатованих верств суспільства. І тому, справжня емансипація, як процес, можливий тільки завдяки знищенню класового панування і створення соціалістичного суспільства. І ось у своїй праці «Походження сім'ї,

приватної власності і держави» Фрідріх Енгельс розкривав питання емансипації жінок через власність та економічні відносини, стверджуючи, що підкорення жінок можливе через встановлення приватної власності. «Моногамія виникла в наслідок зосередження великих багатств в одних руках – до того ж в руках чоловіка... Для цього була потрібна моногамія жінки, а не чоловіка, так що ця моногамія жінки зовсім не перешкоджала явній... полігамії чоловіка» [20, с. 65]. Тобто філософ підкреслював, що перехід від полігамії до моногамних відносин (шлюбу) був спричинений економічними аспектами. І тому, щоб саме підтвердити свою владу над жінкою, чоловіку потрібно перевершити її в економічному аспекті. Отже, можна зазначити, що марксистський підхід стверджує, що соціальне визволення жінок та інших суспільних груп неможливо без перетворення економічного та класового контексту.

Наступним аспектом та ставленням до емансипації є соціологічний підхід. І тут можна виокремити, що з соціологічної точки зору, процес емансипації розглядається через різні соціальні структури, які сприяють або навпаки, перешкоджають звільненню. І саме тому філософ та соціолог П'єр Бурдьє розглядав соціальну нерівність через культурний капітал, символічне насильство та соціальні габітуси (хода, жестикуляція, звички). Мислитель у різних своїх концепціях підкреслював, що нерівність зберігається через інституційні механізми, які відображаються в існуючих владних відносинах. Наприклад, в своїй концепції «соціальне поле» П'єр Бурдьє розглядав саме «поле» як мережу взаємозв'язків між об'єктивними подіями та соціальними суб'єктами, які функціонують незалежно від індивідуальної свідомості. У самому суспільстві філософ виокремлював декілька «полів», таких як ось релігійне, культурне, політичне та економічне, яке кожне має свою особливу структуру. Тому, можна підкреслити, що «поле» стає площею для суперництва між різними індивідами або групами людей з ціллю покращити свій статус та здобути більш впливові позиції у соціумі [14, с. 415]. Тобто, можна сказати, що більш привілейованим стає те поле або та особа, яка має для цього значні ресурси та знаходиться на вищій ступені соціальної ієрархії. І тому, процес емансипації у соціологічному підході залежить від можливості доступу до ресурсів та подоланню уже існуючих владних бар'єрів.

Також в дослідженні соціологічного підходу можна виокремити феміністські соціологічні теорії. Вони спрямовані на аналіз того, як саме гендерні ролі формуються та відображаються у суспільстві і як впливають на дослідження соціалізації та на можливості емансипації. Себто, ці теорії демонструють соціальні інститути такі як: сім'я, школа, ринок праці, правова система. І тому, з точки зору гендерної нерівності, акцентують увагу на різних аспектах, які обмежують можливості жінок та маргіналізованих груп. Дослідницею, а також однією представницею феміністської соціології, є Айрес Маріон Янг. Вона демонструє у своїй праці «Справедливість і політика відмінностей» як структурні аспекти суспільства формують нерівність. Мислителька критикує ліберальні теорії справедливості, саме які на її думку недостатньо виокремлюють соціальні групи та їх взаємодію з владою. Айрес Янг створює концепцію «п'яти облич гноблення» [46, с. 7], які пояснюють як саме суспільні структури зумовлюють відтворенню нерівності. Тобто, експлуатація, маргіналізація, безсилля, культурне панування та насильство – демонструють, що гендерна нерівність це не є лише наслідком особистих упереджень людей чи дискримінаційних політик, а саме вбудована у повсякденні та інституційні аспекти нашого життя.

У своїй статті «Кидання як дівчина: феноменологія рухливості жіночого тіла та просторовості» філософіня аналізує, як гендерні очікування впливають на рухливість жіночого тіла. Цікаво, що Айрес Маріон Янг акцентує увагу на тому, як дівчат соціалізують та привчають до якогось обмеження рухів тіла та сприйняття свого тіла як чогось крихкого, що згодом впливає на їхню самовпевненість продовж життя. Так авторка порівнює рухи тіла хлопчика та дівчинки, роблячи акцент на невпевнених та закритих маневрах дівчини. «Дівчинка п'яти років...Вона не витягує руку вбік; вона не крутить своїм стовбуром; вона не рухає ногами, які залишаються поруч» [47, с. 137]. Отже, соціологічні підходи та зокрема праці Айрес Маріон Янг відображають, що процес емансипації потребує не тільки рівних можливостей, а ще змін у соціальних структурах та розуміння про гендер.

У сучасному світі впливову роль також мають цифрові технології, які пов'язані із процесом емансипації. Вони створюють нові можливості для доступу до

інформації, самовираження своїх думок та політичної участі. Сьогодні інтернет і соціальні мережі підвищують можливість створенню нових соціальних рухів, які привертають увагу та кидають виклики політичним системам. Тобто, різні цифрові платформи надають можливості маргіналізованим групам поширювати свої ідеї та залучати більше людей до обговорення про справедливість та рівність. Але також цифрові технології можуть і навпаки посилювати соціальні нерівності. Наприклад, різні соціальні мережі можуть надавати повну свободу для самовираження і навпаки, дискримінувати дії особистості через контент, який вона створює. Можна зазначити, що цифрові технології по відношенню до емансипації можуть означати як і соціальне звільнення, так і нові заборони та бар'єри у сучасному суспільному житті.

Отже, філософські, соціологічні та феміністичні підходи до процесу емансипації пропонують різні можливості розгляду цього поняття. Ліберальний підхід звертає увагу на особисті права та рівності можливостей, марксистський підхід – на необхідності економічного та класового перетворення, тоді як соціологічні підходи підкреслюють роль соціальних інституцій у допомозі чи обмеженні процесів звільнення.

1.3. Критичне осмислення емансипації в сучасній філософії: Азманова, Краузе, Лаклау

Як ми вже зазначали, емансипаційні процеси охоплюють не тільки звільнення людини від аспектів політичного, економічного, соціального, культурного, а ще й екологічного гноблення. Саме поглиблене розкриття концепції цієї теми можна побачити в працях Альбени Азманової, Шерон Р. Краузе та Ернеста Лаклау. Вони демонструють різні підходи до проблематики поняття емансипації, акцентуючи увагу на парадоксах цього процесу в сучасному житті. Але чи дійсно це так, що процес емансипації може бути парадоксальним? І чи правильно називати емансипацію звільненням, коли вона може породжувати нові нерівності?

І перше, що ми можемо розглянути, це статтю «Парадокс емансипації: популізм, демократія та душа лівих» Альбени Азманової, де вона аналізує причини

зростання популізму та зниження підтримки лівих рухів. Філософія виокремлює свою теорію «парадокси емансипації», акцентуючи увагу на тому, що обмежуючи політичне відродження лівих відновленням боротьби за рівність та інклюзію, існує ризик «піти врозріз» із головними цілями побудови демократії, як емансипованого суспільства, які саме ліві взяли за мету для себе. «Парадокс полягає в наступному: боротьба проти реляційного та структурного домінування за допомогою зусиль, спрямованих на підвищення рівності та інклюзивності, має тенденцію підтверджувати та збільшувати бажаність моделі, в рамках якої шукають рівність та інклюзивність» [24, с. 22]. Себто, це означає, що політичний активізм бореться з нерівністю та несправедливістю, але в той же час, не ставить під сумнів саму систему, яка це породжує. І саме тому, ліві повинні більш зосереджуватись на боротьбі не тільки з декількома нерівностями, а й із самою системою, яка їх створює.

Наступним цікавим аспектом, який можна проаналізувати стосовно проблематики поняття емансипації, є саме екологічне пригнічення. Проблемою цього механізму є те, що людина знаходячись у суспільстві може відчувати нерівність стосовно себе, але саме в той же час, вона своїми діями може пригнічувати нашу планету. Більш детально цю проблему у своїй праці «Еко-емансипація: земна політика свободи» розглядає Шерон Р. Краузе, говорячи про домінування людини над природою, і що це не тільки може нашкодити нашій планеті, а ще й самій людині. Тому вона акцентує увагу на тому, що потрібно переробити та створити нові політичні спільноти, які би більш враховували потреби природи. А також те, що люди повинні ставитись з повагою не тільки до природи, а ще й один до одного, не маючи на меті, користуватись та експлуатувати суспільство та навколишнє середовище. «Еко-емансипація не обіцяє ідеальної гармонії ні між людьми, ні між людьми і природою» [38, с. 125]. І тут мислителька ще раз підтверджує те, що еко-емансипація пропонує звільнення від пастки та експлуатації, які становлять домінування в сфері навколишнього середовища. Отже, можна зазначити, що еко-емансипація більш спрямована на створення такого світу, в якому не буде місця для пригнічення та домінування ні над людьми, ні над природою.

Філософ Ернесто Лаклау визначає емансипацію як такий процес звільнення від

пригнічення. Але в той же час він наголошує на тому, що саме те, що має буде емансипованим, залишається невизначеним. «Емансипація – це звільнення «чогось, що передує визвольному акту»» [31, с. 9]. Але все ж таки, у його теорії емансипації це саме «щось» залишається без визначення. Тому, мислитель заперечує звичайне уявлення про емансипацію як до повернення простого стану речей і наголошує, що кожен прояв емансипації лише створює передумови для нового процесу протистояння та боротьби. Також, говорячи про емансипацію, філософ виокремлює концепцію її шести вимірів: дихотомічний, цілісний, вимір прозорості, передіснування емансипованого, вимір землі та раціоналістичний вимір. Дихотомічний вимір можна пояснити як розрив між існуючим соціальним порядком і самим моментом емансипації. Цілісний вимір являє собою вплив на суспільне життя. Тобто, ці два виміри акцентують увагу на «до» та «після» моменту емансипації. Вимір прозорості – це такий утопічний ідеал, що показує суспільство без влади і відчуження. Передіснування емансипованого являє собою ідею, що гноблення передує самому процесу визволення. Вимір землі – це сама площина, на якій відбувається ця емансипована боротьба. І останнім є раціоналістичний вимір, який говорить, що повна емансипація є тільки ідеалом, оскільки не існує універсального актора поза суперечностями. Але в чому ми можемо простежити проблематику поняття емансипації? Напевно, можна зазначити, що проблематика полягає в парадоксальності цього процесу. Це можна побачити, аналізуючи шість вимірів Ернеста Лаклау [31, с. 7].

У дихотомічному вимірі емансипація буде завжди відбуватися всередині існуючого порядку, а не навколо нього. Вона потребує старої системи, щоб саме боротися з нею, але в той же час бажає її подолати. І це говорить про те, що цей розрив завжди так чи інакше буде залежати від того, що він хоче зруйнувати. Цілісний вимір демонструє те, що емансипація коли створює новий порядок, вона сама стає режимом пригнічення і може створювати нові форми гноблення. Себто, цей рух до свободи стає новим обмеженням. Вимір прозорості каже нам про те, що повна прозорість у суспільстві без влади та пригнічення не може бути дійсною, тому що з'являться нові форми контролю. Передіснування емансипованого є те, що саме гноблення це

передумова емансипації і без гноблення не буде того, кого потрібно буде звільнити. Можна зазначити, що у цьому вимірі сама емансипація знищує подальшу емансипацію, тому що не буде пригноблених, які би змогли боротися. Наступним є вимір землі, де він демонструє боротьбу яка змінюється в залежності від контексту, але сам цей контекст змінюється протягом боротьби. Тобто, тут процес емансипації не може діяти на одній площині та в одному середовищі, тому що вони (площина та середовище) можуть змінюватись, і тому ця боротьба може бути безкінечною. Останнім є раціоналістичний вимір, де парадокс в тому, що актор не може бути повністю за суперечностями, але емансипаційний механізм припускає існування «іншого» суб'єкта звільнення. І саме це створює таку ілюзію, яка показує, що можна досягти стану свободи, але будь-яка свобода буде обмежена різними умовами та рамками.

Отже, теоретичні поняття та концепції процесу емансипації – має багато різних підходів та вимірів, які окреслюють проблематику цього руху, акцентуючи увагу саме на ключових аспектах цього поняття. Але саме парадоксальне явище поняття емансипації полягає в тому, що це не просто подолання пригнічення та гноблення, а ще рух, який ніколи не зможе досягти свого остаточного завершення. І тому, можна сказати, що вона є не тільки метою, а й великим викликом для сучасного суспільства, яке прагне звільнення та свободи.

Висновки до розділу 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи обґрунтовано її теоретико-методологічні основи. Проаналізовано та розглянуто історичну еволюцію ключових етапів процесу емансипації, починаючи від часів античності видозмінюючись до сучасності. Основуючи на роботах таких філософів, як: Платон, Іммануїл Кант, Карл Маркс та Сімони де Бовуар, можна зазначити, що вони окреслюють процес емансипації у різних сферах людського життя. Починаючи від боротьби за права людини, гендерної нерівності, і закінчуючи цифровими технологіями.

У другому підрозділі окреслено філософські, соціологічні та феміністичні підходи до процесу емансипації. Філософський підхід до емансипації окреслює два аспекти – ліберальний та марксистський. Для ліберального підходу характерним було те, що він наголошує на індивідуальних правах та рівності перед законом. Цей підхід у своїй роботі зазначав Джон Стюарт Мілль, де акцентував увагу на ідеї про рівні права жінок. В той же час, характерним для марксистського підходу було те, що демонстрація нерівності відбувалася через призму класової боротьби та економічної експлуатації. Цей підхід окреслював Карл Маркс та Фрідріх Енгельс, стверджуючи, що нерівність у суспільстві є результатом капіталістичних відносин. Соціологічний підхід розглядав процес емансипації через різні соціальні структури. Для розвитку цього підходу посприяли такі філософи, як П'єр Бурдьє та Айрес Маріон Янг. П'єр Бурдьє розглядав соціальну нерівність через культурний капітал, а Айрес Маріон Янг водночас розглядала феміністичні соціологічні теорії.

У третьому підрозділі розглядаються концепція емансипації у філософії західних мислителів: Альбени Азманової, Шерон Р. Краузе та Ернеста Лаклау. Мислителі демонструють різні підходи до проблематики поняття емансипації, звертаючи увагу на парадоксальність даного процесу у сучасному світі.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ ЗАХІДНИЙ ФЕМІНІЗМ ЯК ЕМАНСИПАЦІЙНИЙ РУХ

У цьому розділі роботи розглядається зародження поняття фемінізму, його розвиток та хвилі його як емансипаційного руху. Загалом, процес фемінізму пов'язаний з різними аспектами, такими як: політичний, економічний, соціальний та культурний, де жінок протягом довгого часу пригнічували. Цей розділ роботи зосереджений на проблематиці дискримінації жіночих прав, обмежень тілесності та індивідуальності, а також викликів для сучасного західного фемінізму. Для початку потрібно дізнатися, звідки походить «фемінізм». Далі, ми прослідкуємо за його досить складним розвитком та зрозуміємо, чого вимагали та вимагають жінки протягом всього історичного періоду. Також проаналізуємо: чому фемінізм продовжує існувати і чому він важливий, як емансипаційний рух в сучасному суспільстві.

2.1. Зародження поняття «фемінізм» та його розвиток в західній філософії

Поняття фемінізму означає рух за політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти, що прагнуть до рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків. Взагалі, феміністський дискурс виокремлює багато різних факторів, за які жінки борються протягом всього свого існування. Окрім, як вже зазначалося, прав за рівність у різних сферах, жінки ще борються за усунення дискримінації за гендерною ознакою, протидії насильства, подолання гендерних стереотипів та усунення сексизму. Але при цьому, фемінізм не означає, що жінки намагаються бути «вищими за чоловіків» або ненавидять їх. Фемінізм не дорівнює чоловіконенависництво. Він спрямований проти несправедливості до жінок. І тут ми можемо задати декілька запитань. Що саме заважало жінкам виборювати своє право на свободу? Чому в патріархальному суспільстві слова «фемінізм» та «феміністка» звучать як сигнал для чоловіків, і їм здається, що жінки хочуть «відібрати» їхні права? І чому досі в сучасному світі фемінізм продовжує існувати як емансипаційний рух? І щоб відповісти на ці запитання, можна розглянути історію цього емансипаційного руху.

Насамперед, історія цього поняття вперше зародилося в науковому просторі наприкінці XVIII століття, яке ввів французький соціаліст-утопіст Шарль Фур'є. Він стверджував, що соціальний стан жінок – це як мірило суспільного прогресу. «Мірою прогресу людства Фур'є проголошує звільнення жінки» [21, с. 6]. Але чому і чого почалася критика Фур'є загальних установ патріархального суспільства? На його думку, шлюб є тією ознакою гноблення і приниження жінок у цивілізації. Він наголошував, що «жінка – це передовсім людський індивід, отже її свобода – це свобода індивіда, свобода здорового змагання з чоловіком» [21, с. 6]. Себто жінка – це не тільки дружина та мати, а ще особистість. І вона має право на свободу на рівні з чоловіком, і ця свобода не повинна бути обмежена її статтю. Свобода здорового змагання з чоловіком означає сам цей процес змагання або конкуренції на рівних умовах у всіх сферах суспільного життя. І тому можна стверджувати, що думки філософа надали підґрунтя для розвитку такого суспільного жіночого руху як фемінізм.

Історія розвитку самої течії в сучасному світі поділена на чотири періоди, які називають «хвилями» фемінізму. І в кожній цій хвилі жінки прагнули, щоб їх почули і нарешті надали право голосу, свободи та рівності. І саме це підкреслює у своїй праці «Жінки та влада: маніфест» Мері Берд. Вона зазначає про голос жінки у публічному просторі, акцентуючи увагу на тому, що ще з часів стародавнього Риму та Греції культура Заходу практикувала примус жінок до мовчання. «...становлення культури західного світу жінок відмовляються слухати у публічній сфері. ...невід'ємною частиною дорослішання чоловіка стає контроль публічних висловлювань та вміння заткнути представниць жіночої статі» [2, с. 22]. Також авторка підкреслює, що в нашому класичному світі є лише два винятки, коли жінка може публічно виступати без обурення оточуючих. Перший виняток, коли жінки були жертвами або мученицями, а другий (виняток) – коли жінка ставала на захист дітей, чоловіків і інколи жінок. «...в колі незнайомців жінка змушена приховувати свій голос так само покійно, як прикривала би свою наготу» [2, с. 33]. Тож саме право голосу та вибору, право бути почутими було головною метою першої хвилі фемінізму.

Перша феміністична хвиля припадає на кінець XIX та початок XX століття в

усьому західному світі. Цей рух частіше за все називають «виборчим правом жінок», тому що головною метою цього періоду було надати жінкам право голосувати та займати політичні посади. І тому першу хвилю фемінізму частіше за все пов'язують з суфражизмом. «Суфражизм виник в якості реакції на певні соціальні зміни, що відбувалися в 19-му столітті, як частина загального руху емансипаційних мас» [8]. Тобто, суфражизм – рух жінок за право голосувати та мати рівні з чоловіками політичні права. Але як саме виник цей рух? Можна зазначити, що це була реакція індустріального суспільства на урбанізацію, що спричинило руйнування звичного устрою життя. Тоді жінки з більш нижчих верст населення були змушені працювати на заводах, виконувати таку ж саму роботу як і чоловіки, але отримувати меншу заробітну плату. Також, попри те, що жінки не мали політичних прав, вони ще не могли опікуватися дітьми без чоловіка. Все це підштовхнуло до того, що жінки почали виходити на протести проти несправедливого суспільного устрою і вимагати того, щоб мати права на рівні з чоловіками.

Суфражистки дуже активно використовували такі методи протесту як: голодні страйки, демонстрацій та інколи вони приковували себе до воріт державних установ. Але цим все не закінчувалося: жінки переходили до більш рішучих дій, наприклад, зриви політичних заходів та дебатів, псування державного майна та підпали. Також суфражистки використовували одяг як частину своєї кампанії. Вважалося, що сучасна суфражистка гарна, витончена і впевнена у своєму одязі. В той же час тодішні газети намагалися нав'язати стереотипне уявлення про жінок-суфражисток як неохайної борчині з радикальними поглядами, щоб інші жінки не доєдналися до цього руху. І тоді суфражистки робили все навпаки. На марші та демонстрації вони одягали свій найкращий одяг, щоб бути образом стильної «жіночності». Також вони використовували концепцію однаковості в стилі одягу, щоб продемонструвати свою єдність. Тому існують три символічні кольори руху – білий, фіолетовий та зелений. Цю концепцію розробила Еммелін Петік-Лоуренс, у своїй газеті «Голос для жінок», яка стала важливим для суфражистського руху. Білий був кольором чистоти та жіночності, фіолетовий – це про шляхетність та гідність, а зелений – надії. Деякі жінки, демонстрували свою відданість руху тим, що носили прикраси, які також були

у цій кольоровій палітрі. «Особливо виразна так звана брошка Голловей у вигляді решітки й триколову» [1].

Однією з впливових суфражисток у русі за виборче право жінок того часу була Еммелін Панкхерст. Вона лідерка та засновниця «Жіночого соціально-політичного союзу» у Великій Британії. Її діяльність підштовхнула до більш радикальної боротьби за права жінок. Тобто, Еммелін Панкхерст стверджувала, що мирні методи протесту були не ефективними – тому жіночий союз вдавався до агресивних дій: страйки, підпали та бойкоти. Головним лозунгом був вислів «Дії, а не слова!», який спонукав не тільки змінити законодавство, а ще й змінити ставлення суспільства до жінок як до політичного суб'єкта. І саме через такий підхід, рух суфражисток набув значного політичного впливу. «Наш ворог – це уряд, а не чоловіки...тільки держава здатна надати нам право голосу» [8].

На той час Перша світова війна досить сильно посприяла розвитку суфражизму, тому що більшість чоловіків були на фронті, і саме жінки повинні були підтримувати економіку. У таких умовах жінки починали більше усвідомлювати свою роль у суспільстві та свої права. Після завершення війни це призвело до різних трансформацій у політичних та економічних аспектах. В багатьох країнах жінки здобули право голосу та можливість брати участь у виборах. Саме так загальне виборче право для жінок було запроваджено в США у 1920 році, і у Великій Британії - 1928 році, а потім поступово і у інших країнах. Хоча навіть зараз у сучасному світі є країни, які обмежують права голосу жінок, говорячи, що це їм не дозволяють релігійні та культурні цінності. «Процес набуття жінками голосу розтягнувся на довгі роки. До 1940-их рр. таких країн було вже 26. Найбільший прогрес у набутті рівного виборчого права для жінок був досягнутий після Другої світової війни. У 1995 році жінки мають це право скрізь, крім шести країн на Середньому Сході (Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати) і в республіці Бруней» [5, с. 480-481]. Можна сказати, що перша хвиля фемінізму стала важливим етапом у становлення жіночого емансипаційного руху. Вона заклала основи для подальших змін у соціальному, політичному та правовому контексті.

Перша хвиля фемінізму була спрямована більше на політичне та юридичне

визнання жінки як громадянки. Це відбулося через здобуття виборчого права. Тоді як друга феміністична хвиля, яка розпочалася у 1960-х роках і поглибила проблематику, яка була піднята до цього суфражистками. Жінки здобули право голосу, але в той же час стикнулися з новими викликами дискримінації. Варто звернути увагу, що виклики загалом стосувалися повсякденного життя. Обмеження у професійній діяльності, відсутність контролю над власним тілом, сексуальні стереотипи стали головними проблемами для емансипаційного руху. Головним гаслом цієї хвилі фемінізму було «Особисте – це політично», себто соціальне та політичне життя людей було не роздільне [29]. Можна зазначити, що у цей період поштовхом для розголосу проблематики дискримінації жінок стала книга Бетті Фрідан «Жіноча Містика» [33]. У цій праці авторка звертає увагу на те, що в суспільстві роль жінки зводиться лише до ролі турботливої матері та домогосподарки. І тому фемінізм цього періоду прагнув деконструкції різних стереотипів про природну роль жінки, який багато років нав'язувався в патріархальному суспільстві.

Також, можна звернути увагу на те, що ідеї другої хвилі виходили за рамки «білої» західної феміністичної традиції. Тобто, з'являлися голоси чорношкірих та кольорових жінок, маргіналізованих, які засуджували та критикували фемінізм за ігнорування раси, класу і сексуальності. Проблематику цього питання розкриває Белл Гукс у своїй роботі «Феміністська теорія: від краю до центру». Авторка критикує фемінізм, звертаючи увагу до інклюзивного підходу, що буде враховувати не лише стать, а ще расу, клас і інші різні форми пригнічення. «Як група, чорношкірі жінки перебувають у незвичайному становищі в цьому суспільстві, оскільки не тільки ми колективно знаходимося на дні професійної драбини, але й наш загальний соціальний статус нижчий, ніж у будь-якої іншої групи. Займаючи таку позицію, ми несемо на собі основний тягар сексистського, расистського та класового гніту» [36, с. 14]. Ця книга розширює поняття фемінізму та підкреслює, що важливо враховувати різні форми гноблення: расу, клас та гендер. І саме це підкреслює те, що у цій емансипаційній хвилі фемінізм перестав концентруватись довкола білої західної парадигми. Таким чином, фемінізм почав більше приділяти увагу не тільки політичним аспектам, а ще й соціальним. Наступна третя хвиля фемінізму буде

продовжувати розкривати більше проблем сучасного фемінізму, та критикувати попередні.

Третя хвиля фемінізму сформувалася у 1990-х роках, і виникла вона завдяки справі Аніти Хілл у 1991 році. Тоді жінка оголосила про сексуальні домагання з боку кандидата у Верховний суд. Можна зазначити, що це стало одним із перших публічних дебатів про харасмент на робочому місці. Взагалі ця феміністична хвиля характеризувалася тим, що жінки боролися з сексуальними домаганнями та збільшенням жінок на керівних посадах. Ключовою концепцією цього періоду стала інтерсекційність. Цей термін був введений мислителькою Кімберле Креншоу. Він визначав та аналізував підхід, як різні форми соціального гноблення: сексизм, расизм, гомофобія, трансфобія пов'язані між собою та впливають на конкретних осіб. «...стать і гендер розділені, а гендер може змінюватись, що своєю чергою легітимізує трансгендерів. У зв'язку з цим трансгендери почали включатись в сферу боротьби за права і, відповідно, стали фундаментальною частиною інтерсекційного фемінізму» [3, с. 72-73].

Також можна виокремити філософію Джудіт Батлер, яка представила ідею гендерної перформативності. Перформативність гендеру як говорить мислителька, потрібно розуміти як те, що не є сутністю, а є повторювальними діями, які конструюють ілюзію стабільного «Я». Тобто, це можна розуміти так, що гендер не є всередині нас, і якщо наприклад, жінка народилася жінкою, то вона не повинна бути ніжною та жіночною. Так само і чоловік: він народився чоловіком, але він не повинен бути сильним та мужнім. І це говорить нам про те, що наші ідентичності створюються оточенням, і немає таких соціальних та ментальних якостей, які були б набуті тією чи іншою статтю від природи. «Не існує гендерної ідентичності поза проявами гендеру; ця ідентичність перформативно конститується тими самими «виразами», які називають її результатами» [28, с. 33]. Себто, можна зазначити, що теорія перформативності гендеру не лише критикує традиційні уявлення про жіночність, а й підводило фемінізм до інклюзивного розуміння ідентичності (квір-спільноти та трансгендерні люди).

В той же час, мислителька Ненсі Фрейзер поєднує питання гендерної рівності з

теоріями соціальної справедливості. Вона аналізує взаємодію між теорією перерозподілу та теорією визнання, як боротьбу за емансипацію. «Сьогоднішня боротьба за визнання відбувається в момент надзвичайно зростаючої транскультурної взаємодії та комунікації... часто служать не для сприяння шанобливій взаємодії в дедалі більш мультикультурних контекстах, а для радикального спрощення та уречевлення групових ідентичностей. Вони, скоріше, схильні заохочувати сепаратизм, нетерпимість і шовінізм, патріархалізм і авторитаризм. Я буду називати це проблемою переосмислення» [32, с. 108]. Теорія перерозподілу стосується нерівності у матеріальних та соціальних ресурсах. І ось тут до гендерних нерівностей додаються класові нерівності, що призводить до економічної маргіналізації жінок. Теорія визнання стосується нерівності у культурному аспекті та статусі. Можна зазначити, що тут саме культурні аспекти та гендер будуть впливати на ідентичність жінок. Основною ідеєю є те, що жінкам треба боротися за справедливий розподіл ресурсів, і за повагу (визнання) одночасно. Тобто, потрібно боротися за статус «хто ти є» та боротися за статус «що ти маєш у житті».

Отже, третя хвиля фемінізму надала більшої можливості жінкам говорити про гендерну рівність, публічно висвічувати про сексуальні домагання та говорити про нові розуміння ідентичності. А також, емансипаційна хвиля надала поштовх до нової ідеї інтерсекційності, яка пов'язує між собою різні форми дискримінації. І саме з цим продовжує боротися сучасний західний фемінізм.

2.2. Еволюція західного фемінізму у XXI столітті

Четверта хвиля фемінізму, що розпочалася приблизно з 2010 року, є складовою сучасного західного феміністичного руху. Хвиля пов'язана з інтеграцією цифрових технологій у феміністичний активізм. Цей етап характеризується переосмисленням концептів тілесності, сексуальності та ідентичність. Період об'єднує в собі всі попередні ідеї та рухи, але проектує і нові види дискримінації: розвиток цифрових медіа, поширення кібернасильства щодо жінок у соціальних мережах, посилення контролю над тілом, загострення кліматичних змін, глобальні міграційні хвилі та

зростання авторитарних тенденцій. Усі ці виклики є ключовими для феміністичного руху сучасного суспільства.

Однією з головних тем четвертої хвилі є феномен цифровий фемінізм або кіберфемінізм. Розвиток інтернету та соціальних мереж спонукає людей на індивідуальні самовираження та колективний активізм (дії спротиву). Саме тому у контексті соціальних мережах набули поширення онлайн-рухи, спрямовані на протидію гендерному насильству та дискримінації. Кампанії #MeToo, #TimesUp та #YesAllWomen засвідчують не тільки індивідуальні досвіди гноблення, а й масштабність гендерного насильства як системного явища.

Рух #MeToo, який перекладається «Я теж» виникає задовго, до його популярності у 2017 році. З'являється він ще у 2006 році і його засновницею є американська активістка Тарана Берк. Жінка розпочала кампанію, щоб допомогти постраждалим від сексуального насильства, і спонукати їх висловлюватись публічно, та не боятися звинувачувати кривдників. Тому що навіть у сучасному суспільстві оприлюднювати та бути жертвою засуджується більшістю, і завжди знаходяться ті, хто схильні раціоналізувати або мінімізувати серйозність насильства. «Не оприлюднюйте імена своїх кривдників. Не зважайте на них узагалі...Сидіть тихенько... досі лунає ця жахлива порада – «терпи і мовчи»» [2, с. 57]. В більшості рух був підтримкою для молодих чорношкірих жінок з нижчих верст суспільства, щоб вони змогли знайти шлях до зцілення. Популярність руху зросла після публікації розслідування щодо сексуальних домагань з боку американського кінопродюсера Гарві Вайнштейна. Тоді акторка Алісса Мілано спровокувала феномен соціальних мереж, який сприяв глобалізації теми та активізував проблему сексуального насильства як суспільно-політичного виклику. І цим вона підштовхнула багатьох підтримувати рух #MeToo [27].

Особливу увагу феміністки четвертої хвилі приділяють протидії кібернасильству, онлайн-домаганням та мові ворожнечі, що диспропорційно впливають на жінок та маргіналізовані групи. Соціальні мережі в цьому контексті постають як площа для конфлікту, але в той же час і як інструмент для об'єднання. Можна зазначити, що у сучасних цифрових просторах мізогінія як така не зникає, а

лише набуває нових форм. Це підкреслюють дослідниці Кім Баркер та Ольга Юраш, уточнюючи, що інтернет та соціальні мережі частіше стають не простором свободи, а середовищем, в якому посилюється гендерне насильство. Мислительки звертають увагу на те, що онлайн-платформи: «... є ворожими місцями для жінок, які наважуються ділитися думками або виступати проти натовпу. Такі простори, як Twitter або Facebook, які ідеально підходять для адвокації, агітації та політичних виступів, все частіше стають місцями, де жінок закривають і виключають з громадської участі» [37, с. 95]. Кібербулінг, добування особистих даних та переслідування, є новою формою дискримінації, спрямованої проти жінок. Особливо тих, хто не боїться публічно говорити про свою феміністичну позицію.

Проблематика онлайн-насильства пов'язана більше з феміністичним дискурсом про контроль над жіночим тілом. У сучасному світі питання тілесності та репродуктивного контролю залишаються в центрі уваги феміністичної критики. Повернення контролю над жіночим тілом, наприклад, у вигляді заборони абортів або законодавчих обмежень репродуктивної справедливості. Саме це вказує на зворотній рух в політичних аспектах. Про це у своїй статті стверджує Амелія Лаоулі, наголошуючи: «Державне регулювання абортів є чітким вираженням управління гендером через обмеження, які воно накладає на жіночу автономію» [39, с. 83]. У країнах зі зростаючими авторитарними тенденціями контроль над тілом використовується як аспект політичної значимості. На сьогоднішній день у світі існують держави в яких аборти є повністю забороненими або частково забороненими. Так наприклад, у Сальвадорі аборти заборонені без винятків, навіть якщо це буде загрожувати життю матері. У Польщі законодавство також обмежує доступ до абортів. Існує лише декілька випадків, коли жінці можна його зробити. Такі обмеження підкреслюють те, що досі у прогресивному світі існує контроль над репродуктивними правами [16]. Можна зазначити, що окрім контролю над тілесністю та репродуктивними правами, сучасний фемінізм також звертає увагу на економічну форму дискримінації. До цього відноситься явище так званого «рожевого податку». «Рожевий податок» - це системне завищення цін на товари та послуги, які стосуються тільки жінок. Якщо порівнювати ті самі товари або послуги для чоловіків, то для

жінок такі самі будуть коштувати дорожче. Наприклад, жіночі версії бритв, дезодорантів або одягу часто коштують дорожче, хоча не відрізняються характеристиками від чоловічих. Тобто, це є прикладом більш вкоріненого патріархального механізму, який відображає нерівність, де жіноче підкреслено вважається іншим [17]. Отже, боротьба з рожевим податком є частиною феміністичного дискурсу, який ще раз підкреслює економічну нерівність між жінками та чоловіками. Також, окрім зазначених гендерних нерівностей, сучасний західний фемінізм зосереджує свою увагу на екологічних проблемах та міграційних хвилях.

Одним із важливих напрямків сучасного західного фемінізму є екофемінізм. Цей підхід розглядає взаємозв'язок між гендерною нерівністю та екологічною кризою. Феміністки цієї хвилі наголошують, що у багатьох культурах жінок асоціюють із природою, турботою та родючістю, на відміну від чоловіків. Тобто, екофемінізм переосмислює ці зв'язки та зосереджується на тому, як кліматична криза, міграційні потоки та посилення авторитаризму впливають на становище жінок у суспільстві. В цьому контексті ключовим є саме тези екофеміністичних філософинь, наприклад, Вандани Шиви, яка стверджувала, що жінки першими відчують наслідки екологічної катастрофи, тому що саме вони більше пов'язані з природою як джерелом життя. Тому ці глобальні зміни, які пов'язані з природою призводять до міграційних хвиль. Саме жінки-мігрантки часто відносяться до маргіналізованих груп за гендерною та етнічною ознаками. Тому у феміністичному аналізі приділяють увагу поняттям переміщення, тіла та утопії, як уявлення альтернативного майбутнього.

Тема альтернативного майбутнього розгортається у постгуманістичному фемінізмі, де жіноче тіло виступає не як абстракція, а як матеріальний носій досвіду, що ґрунтувався на основі екологічних та соціальних викликів. Тому утопія в бачення Розі Брайдотті виступає як критичний простір для майбутнього за межами патріархату та антропоцентризму. «Феміністичний порядок денний постлюдської конвергенції – це аналіз перетину потужних структурних соціально-економічних сил, очолюваних технологічним розвитком, у поєднанні з не менш потужними екологічними викликами, зосередженими на кліматичній кризі. Ці численні фактори

об'єднують зусилля для усунення центральності людини та вимагають нових визначень і практик того, що може означати бути людиною» [26, с. 11-12]. Тобто, саме це дозволяє розглядати жіноче тіло як втілення досвіду переміщення, витривалості, в межах ширшого поняття того, що означає бути «постлюдиною».

Отже, можна зазначити, що четверта хвиля фемінізму продовжує боротися з проблемами, які поєднуються з попередніми і новими викликами сьогодення. Цей період акцентує увагу на впливі цифрових технологій, гендерному насильстві, контролю над жіночим тілом, екологічних проблемах та міграціях. Головним для сучасної боротьби з дискримінацією є кіберфемінізм, який використовує соціальні мережі як простір для активізму та підтримки. Попри загрози, соціальні мережі стають середовищем, що допомагає жінкам і маргіналізованим групам не мовчати. І в цьому контексті постгуманістичний фемінізм пропонує нові уявлення про жіноче тіло. Тому, сучасний фемінізм не тільки аналізує проблеми та виклики, але також виокремлює альтернативне майбутнє, яке буде існувати за межами патріархального устрою.

2.3. Внесок українських філософинь у розвиток сучасного фемінізму

Після здобуття незалежності в 1991 році Україна почала соціальні та культурні перетворення, які дозволили фемінізму розвиватися та набувати більшого розголосу. По всій території держави почали діяти різні спільноти та об'єднання для просування феміністичного дискурсу. Поки по всьому світу жінки боролися за підтримку вже здобутих прав, українські феміністки тільки намагалися відкрито відстоювати права жінок в громадянському житті. Тому досить поступово, крок за кроком, феміністичні об'єднання ставали політичною та громадянською силою, долаючи перешкоди в розвитку гендерних нерівностей. Українські активістки все частіше підіймали теми щодо протидії домашнього насилля, зґвалтування, проституції та торгівлі людьми. У 2016 році з'явився український рух у соціальних мережах «ЯНеБоюсьСказати», який мав на меті зробити розголос проблеми сексуального насильства. Можна зазначити, що цей соціальний флешмоб мав підтримку і за межами України, набувши

міжнародного розголосу. Після повномасштабного російського вторгнення у 2022 році Україна нарешті ратифікувала головний міжнародний документ в сфері гендерного насильства – Стамбульську конвенцію. За ратифікацію протягом довгого часу боролися всі феміністичні об'єднання країни. Тому, впродовж історії цього емансипаційного руху з'явилися дослідниці, які не тільки переосмислюють гендерні відносини, а й роблять внесок у розвиток сучасного фемінізму. Серед відомих українських філософинь, можна виокремити: Тамару Марценюк, Галину Ярманову, та Марію Маєрчик. Вони активно розглядають питання гендерної нерівності, ЛГБТК+спільнот, тілесності та сексуальності.

Протягом тривалого часу питання гендерної нерівності розглядалося дослідницею Тамарою Марценюк, яка зробила значний внесок у популяризацію фемінізму в Україні як суспільно важливої теми. В своїх працях вона підкреслює важливість жінок у публічному просторі, що стосується дискримінації у політичному, економічному та академічному середовищах [10, с. 86]. Також соціологиня підкреслює важливість феміністичного руху як для жінок так і для чоловіків. Тамара Марценюк говорить про те, що чоловіки досі звикли рівнятися з жінками фізичною силою. Тобто, чоловіки дискредитують жінок за біологічну відмінність, говорячи, якщо жінка хоче рівності, то вона повинна піти «класти асфальт». Але біологічна нерівність не може бути основою для соціальної нерівності – це все застарілі стереотипні уявлення для гендерних ролей у суспільстві. «Рівність – це базова річ, від якої можуть виграти і чоловіки, і жінки» [12]. Про це також філософиня говорить у своїй праці «Чому не варто боятися фемінізму?», де розвінчує популярні міфи про цей рух та підкреслює його важливість для демократичного суспільства.

Наступною, хто в пострадянському просторі розглядав цей емансипаційний рух, була Галина Ярманова. Дослідниця акцентує свою увагу на вивченні гендерної, сексуальної та квір-ідентичності, а також особливості функціонування ЛГБТ-сімей в Україні. Більш детально про ситуацію ЛГБТ-сімей філософиня розглядає у статті разом з Тамарою Марценюк «Підважуючи гетеронормативність? (Від)творення гендеру ЛГБТ-сім'ях пошук суспільного визнання». В статті дослідниці підкреслюють, як в Україні ЛГБТ-сім'ї формують свої стосунки в умовах державного

невизнання та дискримінації зі сторони суспільства. Попри рамки соціуму ці пари самостійно контролюють поняття сім'ї, створюють власні ритуали та намагаються протистояти маргіналізації та суспільному невизнанню [11, с. 61]. Також окрему увагу Ярманова приділяла проявам мови ворожнечі в українських медіа просторах щодо ЛГБТ-спільноти. Дослідниця аналізувала, яким чином публічні дискурси відтворюють дискримінаційні механізми, а також які саме є протидії цьому явищу в соціальному просторі. Тобто, можна зазначити, що Галина Ярманова аналізує взаємодії між суспільними та політичними механізмами в умовах пострадянських перетворень. Її вчення надають основу у розвиток теми ЛГБТ-сімей, а також сприяють розумінню процесу нормалізації в нашому сучасному суспільстві.

В той же час вчення дослідниці Марії Маєрчик зосереджені на темах, які пов'язані з переосмисленням традиційної культури через призму сучасних підходів та феміністичних аспектів. Також філософиня критикує традиційні уявлення про стать, тілесність та сексуальність у сучасній українській культурі. Вона досліджує, як протягом історії формувалися гендерні ролі в народних обрядах та фольклорі, уточнюючи, що уявлення про «традицію» є змінною під впливом різних потреб суспільних устроїв [13]. Марія Маєрчик також критикує сучасні націоналістичні аспекти, які прагнуть закарбувати традиції такими, якими вони були раніше. І при цьому відкинути феміністичні аспекти та квір-інтерпретації культури. Тобто, саме звернення до традицій повинно бути не просто відтворенням стереотипів та нав'язуванням старих порядків, а критичним аналізом, який би визначав всі проблематичні аспекти культурних традицій.

Отже, можна сказати, що внесок українських дослідниць сприяє розвитку сучасного феміністичного руху на теренах незалежної України. Вони продовжують окреслювати важливість фемінізму та його аспектів, сприяють вирішенню дискримінації та проблематиці квір-ідентичностей. А також підкреслюють важливість рівності, говорячи, що вона однаково потрібна і жінкам, і чоловікам.

Також, повертаючись до початку цього розділу роботи, можна надати відповіді на запитання, які були поставлені. Аналізуючи еволюцію західного фемінізму, можна підкреслити, що боротьба жінок за свої права від самого початку стикалася з різними

перешкодами. Головними були: правова та політична нерівності, економічна залежність, обмеження доступу до освіти, гендерні стереотипи та культурні норми. Але протягом історичних періодів, суфражистський рух та інші хвилі фемінізму, підкреслювали, що основним аспектом було обмеження жінок у публічному просторі та позбавлення їх права голосу. І саме це має наслідки для процесу емансипації. У патріархальному суспільстві фемінізм сприймається не як рух за рівність, а більш як загроза вже існуючим та утвердженим суспільним нормам, і тому слова «фемінізм» та «феміністка» звучать як сигнал. Загалом, це означає те, що в багатьох досі існують хибні уявлення про суть фемінізму як руху, який насамперед, не спрямований на заперечення прав чоловіків. Він спрямований на встановленні рівноправних суспільних відносин, що саме підкреслюють у своїх працях Мері Берд, Белл Гукс та інші. Можна сказати, що фемінізм продовжує існувати як емансипаційний рух у сучасному світі, тому що досі існує актуальність нових викликів у суспільстві. Кібернасильство, посилення контролю над тілесністю та репродуктивними правами жінок, кліматичні зміни та міграційні процеси. Отже, сучасний західний фемінізм продовжує існувати та виборювати нові концепції соціальної справедливості та рівності.

Висновки до розділу 2

У другому розділі кваліфікаційної дипломної роботи увагу зосереджено на розвитку сучасного західного фемінізму. Перший підрозділ містить зародження та розвиток поняття фемінізму, висвітлюючи основні його характеристики та форми прояву. Розвиток руху від першої хвилі фемінізму, яка пов'язана з суфражізмом, закінчуючи третьою хвилею, яка характеризується боротьбою жінок з сексуальними домаганнями та збільшенням жінок на керівних посадах. Головними феміністками, які надали поштовх для розвитку цього емансипаційного руху є: Еммелін Панхрест, Бетті Фрідан, Белл Гукс, Джудіт Батлер та Ненсі Фрейзер.

У другому підрозділі розглядається четверта хвиля фемінізму, яка є складовою сучасного західного феміністичного руху. Ця хвиля відрізняється від попередніх тим, що приділяє увагу новим викликам суспільства: розвитку цифрових медіа, поширенню кібернасильства, посиленню контролю над тілом, загостренню авторитарних тенденцій, поглибленню кліматичних змін та міграційних хвиль. Філософіями, які розглядають дані виклики є Амелія Лаоулі та Розі Брайдотті.

У третьому підрозділі розглядається сучасний феміністичний рух на теренах незалежної України. Тамара Марценюк, Галина Ярманова та Марія Маєрчик досить чітко окреслюють голоси жінок в українському суспільстві, намагаючись звертати увагу на проблеми дискримінації та проблематиці квір-ідентичностей. Також представниці українського феміністичного руху наголошують на тому, що фемінізм потрібен як жінкам, так і чоловікам однаково.

РОЗДІЛ 3. ЕМАНСИПАЦІЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ: ФЕМІНІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА ВИКЛИКИ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У цьому розділі роботи розглядаються альтернативні феміністичні перспективи, вплив цифрових технологій та парадокс процесу емансипації. Загалом альтернативні феміністичні течії являють собою африканський, ісламський та індійський фемінізм, які формуються під впливом постколоніальних, культурних та релігійних аспектів. Також розглядається вплив цифрових технологій на індивідуальну свободу та емансипацію, де прослідковується гендерна нерівність в сучасному світі із залученням соціальних мереж. Далі ми прослідковуємо за парадоксом емансипації, звертаючи увагу на те, чи все таки можлива емансипація після рівності чи ні.

3.1. Альтернативні феміністичні перспективи: африканський, ісламський та індійський фемінізм

У сучасному світі західний фемінізм часто задає тенденцію розвитку всієї феміністичної течії для глобального контексту. Але ці тенденції не завжди є нагальним для жінок з інших культурних, соціальних, релігійних та політичних сфер. Феміністичні напрямки, які формуються в євроамериканському просторі не зважають на цінності та потреби жінок Глобального Півдня. Тому, можна зазначити, що переосмислення таких перспектив є досить актуальними і для самої Європи, тому що воно сприяє подоланню євроцентризму у феміністичному просторі. Саме це дозволяє усвідомлювати загальні підходи, які частіше за все нехтують особливостями альтернативних течій: культурним різноманіттям, історичним контекстам та соціальною нерівністю. В умовах сучасних викликів, таких як глобальної мобільності, масової міграції та мультикультурності Заходу – інтеграція альтернативних феміністичних течій стає не тільки етичним вибором, а ще й більшою необхідністю. Це стає важливим для формування інклюзивного та міжкультурного простору, а також для переосмислення поняття емансипації поза межами західного світу. Феміністична течія на Глобальному Півдні (країни Африки, Латинської Америки, Близького Сходу та Азії) має свої особливості, тому що формується під

впливом постколоніальних, культурних та релігійних аспектів. Саме ці аспекти відрізняють цей напрям від фемінізму, що розвивався в країнах західного світу. Альтернативні феміністичні перспективи мають на увазі такі рухи як: африканський, ісламський та індійський фемінізм. Вони звертають найбільшу увагу на колоніальну спадщину, бідність, етнічну та релігійну нерівності. І тут можна підкреслити, що не завжди ці проблеми були головними та акцентувались для західного феміністичного дискурсу. Тобто, альтернативні підходи цієї течії не завжди асоціюються з боротьбою проти патріархальних структур, а ще й з прагненням соціальної справедливості та балансу між правами жінок і суспільними цінностями. Африканський фемінізм виділяється тим, що хоче відновити традиції та переосмислити свою культурну спадщину. Ісламський фемінізм переосмислює тексти Корану з феміністичної точки зору, інтерпретуючи це так, щоб захищались гідність та права жінок. В той же час індійський фемінізм розглядається (з позиції) з класової, кастової, релігійної та гендерної нерівності, показуючи взаємодію культури та прагнення до емансипації. Можна зазначити, що ці альтернативні феміністичні течії критикують західний фемінізм, підкреслюючи, що він не зважає на те, як живуть та чого прагнуть жінки Глобального Півдня.

Історію емансипаційного руху Глобального Півдня можна почати розглядати з африканського фемінізму. Африканський фемінізм формувався протягом довгого історичного періоду, включаючи в себе взаємодії корінних африканських структур влади, колоніального панування, рухів за незалежність та сучасних процесів глобалізації. Себто, напрям не є запозиченням західних феміністичних образів, а формує свою ідеологію, яка ґрунтується на африканському досвіді, культурі та історії. Однією з відомих представниць сучасного африканського фемінізму є Чимаманда Нґозі Адічіє. Філософиня у своїй промові «Ми всі повинні бути феміністками» стверджує, що африканський фемінізм відкидає стереотипи традиційного уявлення і звертає увагу на необхідності рівності в контексті поваги до культурного аспекту. Мислителька підкреслює, що культура досить важлива для суспільства, але в той же час, вона є відображенням стародавніх традицій і частіше за все дискримінує жінок у суспільних процесах. І це демонструє як патріархальні структури регулюють голос

жінки у культурному та соціальному контексті. «Культура не робить людей. Люди творять культуру. Якщо це правда, що повна людяність жінок не є нашою культурою, то ми можемо і повинні зробити її нашою культурою» [23, с. 15].

Також, Чимаманда Нгозі Адічіє виокремлює не лише поверхневі аспекти гендерної нерівності, а й ще ті, з якими жінки стикаються в щоденному житті. Соціальні очікування щодо жіночої поведінки, сексуальності, професійних аспектів та ролі в суспільстві. Критика фемінізму філософині спрямована на переосмислення буденних норм, що зазвичай сприймаються як природні, але насправді вони відтворюють патріархальні структури влади. І саме в цьому контексті мислителька не зосереджується тільки на африканському фемінізмі, а приділяє увагу також і глобальній течії, що дозволяє розглядати процес емансипації ще більш розширено. Тому у своїй праці «Шановна Іджевеле, або Феміністичний маніфест у п'ятнадцяти пропозиціях» Чимаманда Нгозі Адічіє наголошує та наполягає на тому, що виховання дітей повинно бути без обмежень традиційних гендерних ролей, ґрунтуватись на рівності й повазі до свободи та індивідуальності кожної людини. «...ідея «гендерних ролей» є абсолютною нісенітницею. Ніколи не кажіть їй, що вона повинна або не повинна щось робити, тому що вона дівчина. «Тому що ти дівчина» ніколи ні для чого не є приводом. Ніколи не» [22, с. 9].

Можна зазначити, що для африканського феміністичного простору також важливою є постать філософині Ойєронке Оєвумі. Вона демонструє більш радикальну позицію стосовно фемінізму та західного впливу на уявлення про стать і тілесність в Африці. У своїй праці «Винахід жінок: африканське розуміння західних гендерних дискурсів» мислителька підкреслює, як західна колоніальна система наклала гендерну бінарну модель, тобто поділ на чоловіків та жінок, заснований на біологічній статі на африканські суспільства. Також, філософиня звертає увагу на те, що до колоніалізму, багато різних африканських структур не організовували соціальні ролі за принципом біологічної статі. Себто, жіночність і чоловічність не були основними категоріями для ідентичності та соціального контексту. І тому, Ойєронке Оєвумі стверджує, що поняття «жінки» як соціальної категорії не є універсальним та природнім - воно культурно створене. Особливо це проявляється в

західному світі, де потім було поширено колоніальними структурами. «Створення «жінки» як категорії було одним з найперших досягнень колоніальної держави» [43, с. 124]. Філософія Оєвумі пропонує розглядати африканських жінок не тільки як суб'єктів опору, а й як тих, хто керує власною тілесністю та свободою. Мислителька акцентує ще увагу на тому, як правильно інтерпретувати поняття «гендер» та «патріархат», щоб це не нав'язувало філософію західного фемінізму в африканському просторі. Тому вона формує своє бачення, яке більш притаманне африканському суспільству і надає можливість відкрито говорити про стать, тілесність та соціальний порядок.

Отже, африканський фемінізм постає між історичними аспектами, культурною спадщиною та критикою колоніалізму. Саме це окреслює здатність жінок Глобального Півдня не тільки чинити опір, а також переосмислювати теми тілесності, права голосу, культурних традицій та статі. Філософія Чимаманда Нгозі Адічіє звертає увагу на питання рівності, не виключаючи це із культурної традиції. В той же час, мислителька Ойєронке Оєвумі зазначає, що західна феміністична система була перенесена до африканського простору і змінила сприйняття соціального, де стать не була основною категорією поділу в суспільстві. Тому можна зазначити, що африканський фемінізм виступає як окрема течія, яка підлаштовує процес емансипації в контекст свого культурного дискурсу.

Наступна альтернативна феміністична течія акцентує свою увагу не на культурній традиції, а на релігійному аспекті. Ісламський фемінізм є спробою захистити права жінок не запереченням релігії, а переосмисленням її контексту. Тому цей напрям прагне об'єднати релігійну віру та ідею гендерної рівності, звертаючись до джерел ісламу – Корану та Хадису, з ціллю надати новий сенс установленим патріархальним поглядам. Філософині цієї течії прагнуть показати, що принципи рівності та соціальної справедливості, які закладені в ісламському вченні, повинні бути головним для захисту прав жінок. Саме цією проблематикою займалася мислителька Фатіма Мернісі. У своїй роботі «Вуаль і чоловіча еліта» філософія демонструє, як інституціоналізовані форми ісламу були історично сформовані в умовах домінування чоловічої влади, що призвело до вибіркового тлумачення

священних текстів. «...якщо права жінок і є проблемою для деяких сучасних мусульманських чоловіків, то це не через Коран і не Пророка, не через ісламство/традиції, а просто тому, що ці права суперечать інтересам чоловічої еліти» [40, с. 9]. Тобто, можна зазначити, що багато обмежень, які сьогодні вважаються саме частиною «ісламського порядку», мають більше спільного з політичним аспектом і страхом перед жіночою автономією, аніж з текстом Корану.

В свою чергу сучасна феміністка Ріффат Хасан продовжує розвивати тему релігійних ієрархій, наголошуючи на необхідності повернення до духовної істини ісламу, де жінка є вільною особистістю. У своїх працях вона критикує патріархальні тлумачення Корану, які є основою для пригнічення жінок, наголошуючи на переосмисленні ісламських вчень з боку гендерної рівності. Філософія зазначає, що «...якщо чоловік і жінка були створені рівним Аллахом, який є кінцевим арбітром цінностей, то вони не можуть стати нерівними, по суті, в сучасний час» [35, с. 70]. Тобто, якщо Аллах створив чоловіка і жінку рівними, ця рівність є незмінною і не може зникнути пізніше. Ця думка є ключовою в дослідженнях Ріффат Хасан, де жінка визнається вільною та рівною особистістю.

Проблематика сучасного ісламського фемінізму досить наглядно демонструється в Афганістані. Після повернення до влади Талібану в 2021 році, обмеження прав жінок набули системного і репресивного характеру, що викликало хвилю критики зі сторони міжнародної спільноти та мусульманських феміністичних рухів. Дівчатам заборонили: відвідувати школи та університети, *були введені* обмеження в пересуванні, вимога повного покриття тіла та лиця, насильство, позбавлення права на працю – всі ці заходи інтерпретуються владою як дотримання релігійних цінностей. Хоча ці дії влади взагалі не мають нічого спільного з духовними принципами ісламу [6]. Тому, у відповідь на незаконні дії загарбницької влади з'являються афганські жінки, які виступають не тільки проти насильства, а й звертають увагу на те, що вони мають право говорити про іслам на рівних умовах з чоловіками. Їхні дії не є запереченням віри: вони більше спрямовані на повернення до її гуманістичних основ, де справедливість та рівність є ключовими цінностями.

Отже, ісламський фемінізм – це не тільки боротьба за права жінок в межах

ісламу, а й протистояння різних підходів до віри, культури та свободи. Цей рух, як можна зазначити, кидає виклик не лише колоніальним уявленням про мусульманських жінок, а й внутрішнім патріархальним системам, що привласнили собі право транслювати все від «імені» релігії. Тобто, ісламський фемінізм намагається довести, що жінка може бути мусульманкою, віруючою та феміністкою водночас, не відмовляючись від своєї ідентичності. Подібно до ісламського фемінізму, який постає на межі релігії, культури та політики, є індійський фемінізм, що розвивається в історичних, духовних та соціальних умовних аспектах. Його розвиток важко зрозуміти без колоніального минулого, кастової ієрархії та релігії в повсякденному житті. Але протилежно до західного феміністичного руху, індійські феміністки виокремлюють важливість локального контексту і вимагають розглядати глобальний феміністичний рух з урахуванням досвіду постколоніальних держав.

Індійський фемінізм сформувався в такому просторі, що поєднує колоніальну спадщину, жорстку ієрархію кастової системи та релігійних традицій, які окреслюють вже визначені гендерні та соціальні ролі. І саме у цьому контексті емансипаційна боротьба жінок в Індії не може бути окремою від економічної нерівності, етнічної та мовної різноманітності. Тому індійський фемінізм, як африканський та ісламський, не просто адаптує західні теорії, а переосмислює їх та підлаштовує під сучасні реалії. Однією з представниць індійського фемінізму є Чандра Талпаде Моханті. Мислителька у своїй роботі «Фемінізм без кордонів: теорія деколонізації, практика солідарності» виступає проти тенденції західного фемінізму, який уніфікує досвід жінок з «Третього світу». Тобто, західний фемінізм підкреслює, що жінки, які живуть у постколоніальних країнах, є пасивними, безпорадними жертвами, позбавлені права голосу. Філософиня наголошує на необхідності створення солідарності між жінками з західного світу та Глобального Півдня, що ґрунтується не на патерналістському співчутті, а на повазі взаємозалежності жіночих досвідів у різних кінцях світу. «Замість того, щоб припускати нав'язувану спільність пригноблення, практика солідарності висуває на перший план спільноти людей, які обрали працювати і боротися разом» [41, с. 7].

Також важливою мислителькою для індійського феміністичного руху є Гаятрі

Чакраворті Співак. Вона у своїй праці «Чи можуть Субальтерни говорити?» порушує питання: чи можуть субальтерни – люди, які були колонізовані або маргіналізовані, наприклад, жінка – бути почутими в західному науковому та політичному дискурсі. І тут філософиня демонструє, що ті підходи, які спрямовані на емансипацію пригноблених, частіше за все відтворюють ті самі процеси замовчування, з якими намагалися боротися. «Субальтерни не можуть говорити. Не мають жодної чесноти в глобальних списках добрих намірів, де «жінка» фігурує як побожний пункт. Репрезентація нікуди не зникає» [44, с. 104]. Себто тут мислителька вказує на складність репрезентації маргіналізованих жінок без нав'язування їм різних чужих інтерпретацій. Отже, індійський фемінізм є не тільки боротьбою за права жінок у локальному контексті, але є важливим для всього феміністичного руху. Емансипаційний процес жінок в Індії пов'язаний у свою чергу з економічною нерівністю, етнічною та кастовою складовою.

Таким чином, альтернативні феміністичні течії, такі як: африканський, ісламський та індійський фемінізм, розвиваються в контексті Глобального Півдня, де головну роль відіграють колоніальна спадщина, культурні традиції, релігійні цінності та соціальні структури. Ці всі течії значно відрізняються від західного феміністичного руху тим, що намагаються поєднати боротьбу за права жінок і водночас зберегти та переосмислити місцеві цінності та традиції. Вони не просто заперечують західну філософську думку стосовно фемінізму, а й ще пропонують свої інтерпретації стосовно гендеру, патріархату та свободи. Філософині, які розглядають проблематику даної теми, стали Чимаманда Нгозі Адічіє, Ойєронке Оєвумі, Фатіма Мернісі, Ріффат Хасан та Гаятрі Чакраворті Співак, які стверджують, що фемінізм може мати багато різних галузей і ґрунтуватися на різних світоглядах. Ці альтернативні течії акцентують увагу на тому, щоб виступати за права жінок, бути почутими у своїх власних культурних світах, що робить феміністичний рух більш інклюзивним.

3.2. Вплив цифрових технологій на індивідуальну свободу та емансипацію

Загалом розвиток цифрових технологій значно трансформував уявлення про

індивідуальну свободу, автономію індивіда та емансипацію в сучасному суспільстві. Соціальні мережі, віртуальні простори та цифрові інструменти комунікації створили нові можливості для самовираження, соціальної та політичної активності. Особливо це стосується маргіналізованих груп. Але в той же час, ці технології створили нові апарати контролю, підпорядкування та спостереження, які навпаки ставлять під сумнів досягнення свободи. І у цьому контексті емансипація набуває іншого значення. Тобто, вона вже не тільки про рівність прав, а більше про можливість зберігати автономію в умовах цифрових технологій та повсякденного життя.

Можна зазначити, що феміністичні дослідниці, як наприклад Шошана Зубофф, у своїй праці «Епоха капіталізму спостереження» аналізує механізми, за допомогою яких великі технологічні корпорації експлуатують персональні дані своїх користувачів. Філософія розглядає такі компанії як, Google і Meta, стверджуючи, що їхні бізнес-моделі являють собою нову форму капіталістичного накопичення, яку вона називає «капіталізмом спостереження». «Google винайшов і вдосконалив капіталізм стеження... Google був піонером капіталізму стеження в думках і практиці... Капіталізм стеження швидко поширився на Facebook, а потім і на Microsoft...» [48, с. 9]. Мислителька також зазначає, що головним є не тільки загроза конфіденційності, а ще й позбавлення індивіда можливості самовизначати своє майбутнє. Тобто, цифрове середовище робить складним реалізацію емансипації як процесу самотворення, тому що кожна дія, кожне слово буде відслідковуватися і потім, наприклад, ваші запити в Google будуть траплятися у соціальних мережах під виглядом реклами. Отже, замість звільнення людини від традиційних структур влади, цифрові технології створюють нові засоби контролю, які мають більш глобальніший масштаб на сучасне суспільство.

Варто звернути увагу не тільки на загрози індивідуальній свободі у цифровому просторі, а ще й на прояви гендерної нерівності. Можна зазначити, що прояв гендерної нерівності полягає у голосовому помічнику, який люди використовують кожного дня. Зокрема, це можуть бути голосові помічники Google, Siri та Alexa. Кожен з цих голосових помічників розмовляє жіночим голосом, а також інколи називається жіночим іменем. Чому саме жіночі голоси використовують для цього? З

цього можна зробити висновок, що навіть голосовий помічник у сучасному світі є ще одним аспектом гендерної дискримінації. У більшості випадків, жіночий голос асоціюється зі слухняністю та ввічливістю. Зазвичай, коли голосовий помічник надає відповіді на запитання користувачів, він використовує займенник «Я». У відповідь частіше лунає: «Я не можу дати відповідь на це запитання», «Я не знаю», «Я буду намагатися допомогти». Тобто, жіночий голос виконує роль помічниці, тієї, яка слухає та допомагає, виконуючи команди – і все це без заперечень. Проводячи багато досліджень, вчені дійшли висновку, що жіночий голос викликає більше довіри, ніж чоловічий, який своїми інтонаціями нібито наказує щось робити. Але також, згідно зі статистикою, більшу перевагу жіночому голосу надають саме чоловіки. Отже, вибір жіночого голосу для помічників є більше технічним рішенням, але саме за цим приховані суспільні уявлення про ролі чоловіків та жінок, де саме жінка виступає у вигляді тієї, яка має допомагати та підкоряється. Тобто, цифрові технології закріплюють цей образ жінки, а ще й нормалізують його [25].

Продовжує розглядати критику цифрових технологій з точки зору фемінізму філософиня Донна Гаравей. У своїй роботі «Маніфест кіборгів: наука, технологія та соціалістичний фемінізм 1980-х» вона підкреслює, що технології створюють нові форми суб'єктності – кіборгів. Тобто істот, які виходять за межі біологічних тіл та традиційних гендерних установ, але в той же час залишаються залученими в цифрові процеси цього світу. Можна зазначити, що кіборги виходять за межі такого природнього уявлення, як ось поділ на чоловіків і жінок. Але ці кіборги також не можуть бути вільними. «Кіборги не благоговіють; вони не пам'ятають космос. Вони обережно ставляться до холізму, але потребують зв'язку — здається, вони мають природне відчуття політики єдиного фронту, але без авангардної партії. Головна проблема з кіборгами, звичайно, полягає в тому, що вони є незаконним джерелом мілітаризму та патріархального капіталізму, не кажучи вже про державний соціалізм» [34, с. 9]. В умовах XXI століття можна зробити висновок, що кіборги втрачають свою емансипацію. Якщо раніше уявлення про кіборгів було таким, що вони виходили за традиційні рамки та мали більше свободи, то сьогодні кіборги втрачають значення своєї індивідуальності все більше підлаштовуючись сучасним цифровим викликам.

Загалом, цифрові технології створюють нові простори для самовираження та соціального активізму. Різні соціальні мережі стали важливим механізмом для феміністичних рухів, боротьби з дискримінацією, політичними викликами, підтримкою ЛГБТК+ спільнот та боротьбою з гендерним насильством. Але як вже зазначалося, цифрові технології породжують нові форми гноблення, коли ті чи інші інтернет-платформи приймають рішення за користувачів без їхньої згоди. Також цифрові технології сприяють новим формам гендерної дискримінації. І саме тому вплив та розвиток цифрових технологій створює виклик і ставить під сумнів сучасне розуміння емансипації.

3.3. Парадокс емансипації: чи можлива емансипація після рівності?

Процес емансипації протягом всього історичного часу пов'язаний з боротьбою за політичні, соціальні, економічні та культурні аспекти. Також він є досить вагомим для прав жінок, що передбачає подолання нерівності та підпорядкування. Можна зазначити, що у цьому контексті емансипація є процесом визволення від зовнішніх обмежень, патріархальних норм, різних економічних дискримінацій. У сучасному світі можна відслідковувати здобуття формальної рівності в багатьох різних країнах та сферах суспільного життя. Але в той же час виникають нові філософські виклики. Себто, якщо рівність досягнута, чи зникає потреба в процесі емансипації? Чи якщо виникають нові форми пригнічення, то і процес емансипації буде набувати нових форм? І ось саме цей парадокс полягає в досягненні формальної рівності між справжнім визнанням рівних прав та фактичною нерівністю, яка досі має прояви в різних сферах суспільного життя. Формальна рівність, яка може бути закріплена на «папері», тобто написана в законах, не може забезпечувати структурної нерівності, яка проявляється у соціальному просторі. Тому цю проблематику поняття емансипації і різних її проявах розглядають у своїх роботах: Сільвія Федерічі та Шанталь Муфф.

Філософиня Сільвія Федерічі розглядає емансипацію не як боротьбу за право бути включеною в наявну систему (наприклад, ринок праці), а як радикальне

переосмислення її принципів. Тому у своїй праці «Революція в точці нуль: домашня робота, репродукція та феміністична боротьба» мислителька аналізує експлуатацію хатньої жіночої праці, як невидимої та неоплачуваної, але водночас фундаментальної для підйому капіталістичної економіки. Сільвія Федерічі підкреслює: «Заробітна плата за хатню роботу – це лише початок, але її посил зрозумілий: відтепер нам мають платити, бо як жінки ми вже нічого не гарантуємо... Ми покоївки, повії, няньки, усадки; У цьому суть «героїчного» подружжя, яке відзначається в «День матері»... У цьому відношенні немає нічого ефективнішого, ніж показати, що наші жіночі чесноти вже мають обчислювану грошову вартість: до сьогоднішнього дня тільки для капіталу, збільшеного в тій мірі, в якій ми зазнали поразки відтепер проти капіталу, для нас в тій мірі, в якій ми організуємо нашу владу» [30, с. 20]. Себто, можна зазначити, що авторка наголошує на множинності ролей, до яких примушена жінка. Підкреслюючи те, що всі ці ролі є системою експлуатації, яка романтизується через функцію «дружини». Тому філософія наголошує на скасуванні святкування тематично «жіночих свят», які під своїми тезами приховують підкорення. Тема про «оплату хатньої роботи» підкреслює не тільки економічний, а ще й політичний аспект. Тобто, це не тільки як компенсація за цю нав'язливу працю, а й звільнення від неї. Отже, можна підкреслити, що фінансова оцінка «жіночих чеснот» в цій сфері постає як боротьба проти капіталу, який розширюється завдяки такій безоплатній праці.

Таке бачення емансипації як постійного спротиву системним формам підпорядкування також відображаються у підходах Шанталь Муфф. Філософія стверджує, що політичне не може існувати без конфлікту, і саме тому рівність ніколи не може бути закінченою та остаточною. У своїй роботі «Демократичний парадокс» мислителька підкреслює, що саме «Специфіка сучасної демократії полягає в визнанні та легітимації конфліктів і відмові від їх придушення шляхом запровадження авторитарного порядку» [42, с. 103]. Тобто, демократія на думку Шанталь Муфф не є просто простором консенсусу, де можна досягати повної згоди між різними інтересами, а навпаки, демократія є ареною постійної боротьби, в якій протилежності не усуваються, а переосмислюються, що буде надавати змоги вирішувати їх

політичним шляхом. І ось тут, можна зазначити, що емансипація розуміється як процес, який не веде до завершення рівності. Навпаки, емансипація завжди триває, бо з'являються нові різні форми несправедливості. Саме тому рівність та емансипація завжди будуть шукати нові форми, щоб протистояти одна одній.

Шанталь Муфф також у своїй праці розрізняє поняття «антагонізм» та «агонізм». Філософія зазначає, що антагонізм – це конфлікт між ворогами, які не визнають легітимність одне одного, тоді як агонізм – (це) конфлікт між супротивниками, які визнають один одного як учасники політичного процесу. «Антагонізм – це боротьба між ворогами, в той час як агонізм є боротьба між супротивниками» [42, с. 102-103]. Себто, можна стверджувати, що справжня емансипація можлива тоді, коли замість ворожнечі (антагонізму) між групами з'являється відкритий політичний конфлікт (агонізм), у якому пригноблені особи можуть бути почутими і зможуть впливати на суспільство. Але, наприклад, якщо умовно, рівність буде існувати на папері, це не означатиме, що вона справді буде реалізована в житті. Тому що навіть за умов досягнення правової та економічної рівності в цьому світі все ще може зберігатися нерівність у суспільстві.

Тому, повертаючись до запитань на початку цього підрозділу: якщо рівність досягнута, чи зникає потреба в процесі емансипації? Чи якщо виникають нові форми пригнічення, то і процес емансипації буде набувати нових форм? Можна зазначити, що досягнення рівності не усуває процесу емансипації, а навпаки створює нові її форми. З появою сучасних технологій з'являються і нові виклики. Ці форми пригнічення можуть бути менш помітними, але в той же час відтворювати нові нерівності у соціальному житті. І саме у цьому контексті емансипація – це не завершений процес визволення. Отже, рівність – це не кінцева точка суспільства, і емансипація не є завершальним процесом. Потреба в емансипації не зникає, вона змінюється адаптуючись до нових сучасних викликів нерівності.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі кваліфікаційної роботи здійснено аналіз фемінізму Глобального Півдня, впливу цифрових технологій та парадоксу емансипації. У першому підрозділі охарактеризовано три види альтернативних феміністичних перспектив: африканський, ісламський та індійський фемінізм. Загалом течії формуються під впливом постколоніальних, культурних та релігійних аспектів. Саме ці аспекти відрізняють фемінізм Глобального Півдня від сучасного західного фемінізму, який у свою чергу акцентує увагу на вже закріплених жіночих правах у суспільстві.

Другий підрозділ присвячено аналізу впливу цифрових технологій на індивідуальну свободу та емансипацію. У результаті дослідження доведено, що цифрові технології створюють нові можливості та простори для самовираження, але водночас породжують нові форми гноблення. Тому розвиток цифрових технологій призводить до викликів і сумнівів щодо сучасного розуміння емансипації.

Третій підрозділ досліджує питання парадоксальності процесу емансипації, зокрема порушуючи питання про те, чи можлива емансипація після рівності. У результаті аналізу дослідження можна зазначити, що рівність не є остаточною метою суспільства, і процес емансипації буде переосмислюватись та адаптуватись до нових сучасних викликів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження, зосереджене на аналізі проблематики поняття емансипації та його взаємозв'язку із сучасним західним фемінізмом. Кваліфікаційна дипломна робота охоплює головні гендерні, соціальні, політичні та культурні виклики, які впливають на формування та перетворення феміністичних рухів у сучасному світі. Результати проведеного дослідження можна представити у таких положеннях, які відповідають меті та порядку завдань, які заявлені нами у вступі дипломної роботи:

1. Розглянуто історичну еволюцію поняття емансипації – від доби античності до нашої сучасності. Здійснено філософський аналіз поглядів таких мислителів, як Платон, Іммануїл Кант, Карл Маркс та Сімона де Бовуар. У даній роботі окреслено різні погляди емансипаційного мислення – ліберальний та марксистський, що дає змогу виявити їхні спільні риси та суперечності. Особливу увагу приділено сучасним підходам до розуміння процесу емансипації, які представлені у працях Альбени Азманової, Шерон Краузе та Ернеста Лаклау, які окреслюють парадоксальність цього явища в умовах сучасного світу.

2. Проведено аналіз ключових концепцій сучасного західного фемінізму: інтерсекційності, тілесної автономії, постколоніальної перспективи та критики патріархальних структур. Розглянуто внесок таких філософинь, як: Джудіт Батлер, Ненсі Фрейзер, Белл Гукс, Розі Брайдотті, які переосмислили та запропонували нові підходи до розуміння ідентичності, рівності, свободи та тілесності. Здійснено огляд чотирьох хвиль сучасного західного фемінізму та виявлено головні виклики, з якими стикається сучасне суспільство: розвиток цифрових медіа, поширення кібернасильства, посилення контролю над тілесністю та кліматичних змін. Також було проаналізовано розвиток феміністичних рухів на теренах незалежної України.

3. Досліджено альтернативні феміністичні перспективи на Глобальному Півдні (африканський, ісламський, індійський фемінізм), де процес емансипації пов'язано не тільки з патріархальними структурами, а більше як відповідь на колоніальний спадок, економічну нерівність, релігійні аспекти та кастову дискримінацію. Саме ці аспекти виокремлюють відмінність між феміністичним

рухом західного світу та голосами жінок Глобального Півдня.

4. Досліджено, що у сучасному світі цифрові технології мають великий вплив на процес емансипації: з одного боку, вони відкривають нові можливості для самовираження, а з іншого – створюють нові механізми контролю, гендерної нерівності та експлуатації особистої інформації. Таким чином, проблематика поняття емансипації під впливом цифрових технологій та феміністичних рухів потребує переосмислення, спираючись на нові виклики сучасності.

Таким чином, проблематика поняття емансипації та сучасний західний фемінізм можна розглядати як процеси, що перебувають у постійному взаємозв'язку з різними сучасними викликами та перетвореннями: розвиток цифрових технологій, зростання соціальної нерівності, проблематика тілесності, ідентичності та свободи. Проведене дослідження показало, що проблематика поняття емансипації існує в тому, що цей процес є парадоксальним. Сенс парадоксу полягає в тому, що емансипація ніколи не може бути завершеною, оскільки суспільні, культурні та політичні аспекти постійно змінюються. Тому сучасний західний фемінізм адаптується до нових викликів, і прагне не тільки до юридичної рівності, а й до переосмислення різних суспільних норм. У цьому контексті сенс емансипації набуває циклічного характеру: кожен етап досягнення рівності супроводжується появою нових різних форм пригнічення. Отже, феміністичне прагнення до рівності завжди буде не завершеним, тому що будуть виникати нові виклики у сучасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белоусова О. Таємні значення прикрас суфразисток. VOGUE.UA, 2025. URL: <https://vogue.ua/article/fashion/aksessuary/taunye-znacheniya-ukrasheniy-sufrazhistok-33655.html> (дата звернення: 17.04.2025).
2. Берд М. Жінки та влада: маніфест. Київ: Creative Women Publishing, 2024. 160 с.
3. Варич Д. Ю. Передумови появи феміністичних рухів та чотири хвили фемінізму. Харків: Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології», 2024. 69-74 с.
4. Гай–Нижник П. П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. Київ: Гілея, 2014. Вип.88 (№9). С. 5-14.
5. Гриценко-Веселовська О. В. Суффражизм як шлях забезпечення гендерної рівності у сфері виборчих прав жінок. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: 2014, Вип.51, С. 477-484.
6. Ізвозікова А. Безправ'я жінок, безробіття та репресії: що відбувається в Афганістані через три роки після приходу до влади талібів, 2024. URL:<https://suspilne.media/814235-bezprava-zinok-bezrobitta-ta-represii-so-vidbuvaetsa-v-afganistani-cerez-tri-roki-pisla-prihodu-do-vladi-talibiv/>(дата звернення: 27.04.2025).
7. Кант І. Відповіді на питання: Що таке Просвітництво? 2023. URL: <https://echafaud.org/enlightenment-kant-and-foucault/> (дата звернення: 15.03.2025).
8. Капралова А. До історії фемінізму «першої хвилі»: суффражизм та питання жіночності. Пломінь, 2019. URL: <https://plomin.club/suffragism/> (дата звернення: 19.04.2025).
9. Маркс К. Маніфест Комуністичної партії Вибрані твори. Том 1. *Орфографію і пунктуацію оригіналу збережено. Підготував до друку кандидат історичних наук Юрій Латиш. Прим. Упор.* Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1936.
10. Марценюк Т. О. Гендерні студії в Україні із часів незалежності: чи боїться академічна спільнота фемінізму? Київ: Смолоскип, 2019. С. 85-100.

11. Марценюк Т. О. та Ярманова Г. Підважуючи гетеронормативність? (Від)творення гендеру в ЛГБТ-сім'ях та пошук суспільного визнання. Київ: Інсайт, 2012. С. 49-64.
12. Марценюк Т. Від рівності можуть виграти і чоловіки, і жінки, 2021. URL: <https://theukrainians.org/tamara-martseniuk/> (дата звернення: 22.04.2025).
13. Маєрчик М. Ритуал і тіло: структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ: Критика, 2011. 327 с.
14. Михайлин І. Л. Основи журналістики. Підручник. 5-те вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2011. 496 с.
15. Мілль Дж. С. Про свободу. Пер. з англ. К: Основи, 2001. 463 с.
16. Нарок Т. Доступ і доступність абортів у світі, 2021. URL: <https://jurfem.com.ua/dostup-dostupnist-abortiv-u-sviti/> (дата звернення: 20.04.2025).
17. Пилипюк С. Рожевий податок. Чому товари та послуги для жінок коштують більше, 2021. URL: <https://www.wonderzine.me/wonderzine/career/money/4869-pink-tax> (дата звернення: 20.04.2025).
18. Платон. Держава. Пер. з давньогр. Д.Коваль. К.: Основи, 2000. 355 с.
19. Сімона де Бовуар. Друга стать: У двох томах. Т. 1. К.: Основи, 1994. 390 с.
20. Фрідріх Енгельс. Походження сім'ї, приватної власності і держави. У зв'язку з дослідженнями Льюїса Г. Моргана. К.: Політвидав України, 1981. 186 с.
21. Хома О. Проблема статі в західній філософії XIX століття. Вінниця: Sententiae, 2002. 7(3), С. 230-240. <https://doi.org/10.31649/sent07.03.230>
22. Adichie C. N. Dear Ijeawele, or A Feminist Manifesto in Fifteen Suggestions. Nigeria: Knopf Publishers, 2017. 80 p.
23. Adichie C. N. We Should All Be Feminists. Nigeria: Fourth Estate, 2014. 64 p.
24. Azmanova A. The paradox of emancipation: Populism, democracy, and the soul of the Left. Published in Philosophy and Social Criticism, (Special Issue on Populism), Vol 45, Issue 9-10, 2019. 1186–1207 pp.
25. Blakemore E. Why do so many virtual assistants have female voices? URL:

- <https://www.nationalgeographic.com/science/article/female-voice-assistants-siri-alexa-woman#:~:text=Overall%2C%20participants%20trusted%20a%20female,humans%20with%20genders%2C%20says%20Mayhorn> (дата звернення: 02.05.2025).
26. Braidotti R. *Posthuman feminism*. Cambridge: Polity Press, 2022. 120 p.
 27. Brittain A. Me Too movement. *Encyclopedia Britannica*, 2025. URL: <https://www.britannica.com/topic/Me-Too-movement> (дата звернення: 21.04.2025).
 28. Butler J. *Gender trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. United State: Routledge, 1990. 272 p.
 29. Eidinger A. *Feminism*. 2020. URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/feminism> (дата звернення: 19.04.2025).
 30. Federica S. *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction and Feminist Struggle*. Oakland: PM Press, 2012. 201 p.
 31. Flisfeder M. *Reading emancipation backwards: Laclau, Žižek and the critique of ideology in emancipatory politics*. Ryerson University and York University in Toronto, Canada, 2008. 1 - 22 pp.
 32. Fraser N. *Rethinking Recognition*. London: New Left Review, 2000. 107-120 pp.
 33. Friedan B. *The feminine mystique*. New-York: WW Norton & Company, 1963. 473 p.
 34. Haraway D. *A Cyborg Manifesto*. University of Minnesota Press, 2016. 90 p.
 35. Hassan R. *The issue of Woman-Man Equality in the Islamic Tradition*, 2017. 65-82 pp.
 36. Hooks B. *Feminist theory: From margin to center*. United State: Pluto press, 1984. 1-31 pp.
 37. Jurasz O. and Barker K. *Online Misogyny: A Challenge for Digital Feminism?* *Journal of International Affairs*, 2019. 95-114 pp.
 38. Krause S. R. *Eco-emancipation: An earthly politics of freedom*. United State: Princeton University Press, 2023. 224 p.

39. Lawley A. Women behaving badly: Problematism and biopolitical governance of gender in the New Zealand abortion debate. *New Zealand Sociology*, 2022. 81-93 pp.
40. Mernissi F. *Veil and the Male Elite*. Perseus Books Publishing, 1988. 228 p.
41. Mohanty C. T. *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Durham & London: Duke University Press, 2003. 300 p.
42. Mouffe C. *The Democratic Paradox*. London & New York: Verso Books, 2009. 154 p.
43. Oyèrónké O. *The Invention of Women: Making an African Sense of Western Gender Discourses*. London: University of Minnesota Press, 1997. 256 p.
44. Spivak G. C. *Can the Subaltern Speak? Imperialism*. Routledge, 2023. 67-111 pp.
45. Susen S. *Emancipation*. *The Encyclopedia of Political Thought*. Chichester, UK: Wiley Blackwell, 2015. 1024-1038 pp.
46. Young I. M. *Five faces of oppression*. Albany: State University of New York, 2014. 1-20 pp.
47. Young I. M. *Throwing like a girl and other essays in feminist philosophy and social theory*. Bloomington: Indiana University Press, 1990. 137-156 pp.
48. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs, 2019. 691 p.